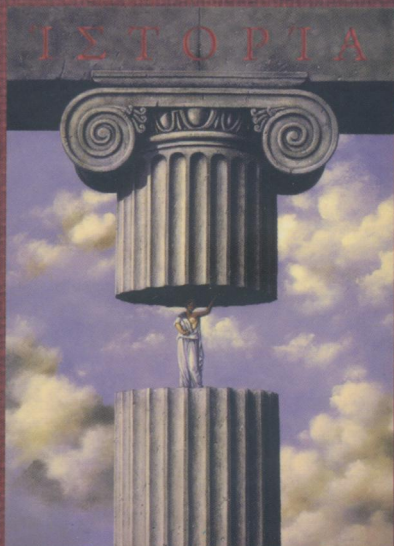

ЛУКІАН

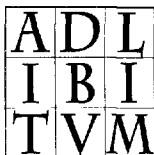

ЯК ПИСАТИ
ІСТОРІЮ

ЛУКІАН

ЯК ПИСАТИ ІСТОРІЮ

Кафедра
класичних,
візантійських і
середньовічних студій
Українського
Католицького
Університету

Department of
Classical,
Byzantine and
Medieval Studies,
Ukrainian
Catholic
University

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ

ΠΩΣ ΔΕΙ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΝ

ЛУКІАН
* * *
ЯК ПИСАТИ ІСТОРІЮ

Переклад з давньогрецької і коментарі
Уляна Головач, Олександр Маханець, Назар Різун

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЛЬВІВ 2014

Лукіан.

Як писати історію / перекл. з давньогрецької і коментарі Уляна Головач, Олександр Маханець, Назар Різун [Серія «Ad libitum»]. Львів: Видавництво Українського католицького університету 2014. 88 с. ISBN 978-966-2778-28-1

Перекладено за виданням:

Lucian. [*Works*], т. 6 / ed. G. P. Goold
[=Loeb Classical Library, 430].

Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1959.

Наукова редакція
Андрій Ясіновський

Редакційна колегія
серії «Ad libitum»
*Уляна Головач, Ростислав Паранько,
Андрій Ясіновський*

*В оформленні обкладинки використано
постер Рафала Ольбінського до опери
Ріхарда Штрауса «Електра» (1995)*

Copyright © 2014 Видавництво
Українського католицького університету

ISBN 978-966-2778-28-1

ПЕРЕДМОВА

Постгуманістична епоха, яку разом з рештою Європи зараз переживаємо, принесла зі собою декаданс і розпад традиційних вартостей, втрату контакту з витокami європейської цивілізації. Тому викликом часу є знайти спосіб доступно й атрактивно донести «вічні» цінності сучасникам, розбещеним надміру широкою інформаційною пропозицією. Для цієї мети задумано нову видавничу серію «Ad libitum», яка покликана запропонувати інтелектуальну альтернативу інформаційним потокам всесвітньої павутини, що нівелюють свідомість. Вона представлятиме зацікавленому і вдумливому українському читачеві маловідомі чи призабуті перлини античного і середньовічного письменства, переважно у нових перекладах, з коментарями, що допоможуть зрозуміти реалії віддалених часів.

Назва серії «Ad libitum» дозволяє різні інтерпретації. Передусім рідколегія розуміє під

цим висловом лектуру, яка добирається на догоду і задля приємності спраглого читача — те, що він завжди хотів прочитати, але не зміг сам перекласти. При цьому (користуючись біологічною, мистецькою та фармацевтичною термінологією) редактори залишають за собою право спонтанно, імпровізуючи і в довільній кількості підбирати найвідповідніші тексти для публікації.

Перший випуск серії присвячено блискучому давньогрецькому авторові Лукіану — чужинцю з Сирії, який досконало оволодів нерідною грецькою мовою, її стилістикою, пластичністю, діалектними особливостями й посів помітне місце на літературному Парнасі, залишивши вдячним нащадкам чимало дотепних історій, афоризмів та приказок (наприклад, «робити з мухи слона»). У пізніші століття він випав зі списку читацьких преференцій похмурої середньовічної Європи і лише у Візантії залишався одним із кількох найбільш читаних авторів, який, «як ніхто інший, був прихильником вишуканості й чистоти стилю і разом з тим блискучої й поміркованої величавості» (Фотій. *Бібліотека*, Cod. 128, 96a.40–42). Візантійська література створила навіть кілька анонімних пародійних наслідувань Лукіана. В епоху Відродження і Просвітництва Лукіан повертається із забуття.

Українську «лукіаніду» на початку XVIII ст. започаткував Теофан Прокопович. Обізнаність зі спадщиною Лукіана виявляє Григорій Сковорода. Інтерпретацією його спадщини в українській гуманітаристиці в різний час займалися Іван Франко та Йосип Кобів¹. Українські переклади творів Лукіана виходили з-під пера Тадея Мандибур², Олександра Сагарди, Віталія Маслюка, Йосипа Кобова та Юрія Цимбалюка³.

Ця книжечка представляє увазі читача сатирико-епідейктичний твір Лукіана «Як писати історію», відомий на українських землях від 1707/1708 рр., коли професор Києво-Могилянської академії Т. Прокопович читав студентам

¹ Див. бібліографію: Н. Клименко, У. Головач, Л. Павленко, А. Савенко, А. Ясіновський. *Неперервна філологія: Класичні, візантинологічні та неоелліністичні студії в Україні ХХ століття*. Львів: Видавництво Львівської політехніки 2014, с. 87; див. також: В. Кислий. Студентська робота Івана Франка «Про Лукіана і його епоху», 1877 рік // *Архіви України* (2011/1) 140–173; (2011/2–3) 181–195.

² Люкіян із Самосати. *Юпітер у клопотах: Гумористичний діялог* / перекл. з грец. Т. Мандибур. Львів: Українсько-руська видавнича спілка 1902.

³ Н. Клименко, У. Головач, Л. Павленко, А. Савенко, А. Ясіновський. *Неперервна філологія*, с. 87; див. також: *Дамоклів меч: Антична новела* / упоряд., перекл., примітки Й. Кобів, Ю. Цимбалюк [=Вершини світового письменства, 49]. Київ: Дніпро 1984, с. 91–117.

курс риторики, один із розділів якого був присвячений методам історіографії. Покликаючись на твір Лукіана і широко його цитуючи, він давав своїм вихованцям цінні поради: чого треба дотримуватися при історіописанні, що опускати, чого уникати і чого не замовчувати⁴. В Україні також з'явилася перша інтерпретація праці давньогрецького автора російською мовою⁵.

Презентований переклад, а також коментарі до тексту, є продуктом інноваційних підходів до навчання на кафедрі класичних, візантійських і середньовічних студій Гуманітарного факультету Українського католицького університету, результатом творчої синергії між викладачем і студентами під час навчальних курсів «Історія античної історіографії», «Історія античної риторики» та «Методологія візантійської історіографії», що відбувалися в 2012–2013 рр. на магістерській програмі з історії за спеціалізацією «Медієвістика» за участю доцента Уляни Головач і тодіш-

⁴ Ф. Прокопович. Про риторичне мистецтво, кн. 6: Про метод писання історії і про листи // Ф. Прокопович. *Філософські твори в трьох томах*, т. 1. Київ: Наукова думка 1979, с. 338–341.

⁵ Лукиан. Как надо писать историю / перекл. А. Мартов // *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине* 23 (1907) 1–25.

ніх магістрантів Олександра Маханця та Назара Різуна. Проміжний результат цього проекту був презентований на IV Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історії стародавнього світу» у травні 2013 р. в Києві.

Редколегія серії сподівається, що такі дидактичні експерименти та приватні ініціативи зацікавлених перекладачів сприятимуть наповненню редакційного портфоліо і серія процвітатиме.

Андрій Ясіновський

3 жовтня 2014 р.

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ

ПРО ЛУКІАНА, ЙОГО ЕПОХУ І ЙОГО ТВІР «ЯК ПИСАТИ ІСТОРІЮ»

У багатій галереї письменників, що промовляють до нас з античності, постать Лукіана (бл. 120 — після 180 р.) із сирійського міста Самосати посідає особливе місце. Одна з таємниць творчого успіху Лукіана — популярність серед сучасників і вибух зацікавлення його творами в епоху Ренесансу, Просвітництва¹ і тепер в постмодерну добу — полягає, мабуть, в умінні знайти для духу епохи, в яку йому довелося жити, найадекватнішу жанрову форму, що стала вираженням глибинних

¹ Починаючи з епохи Відродження, Лукіана видавали, його твори перекладали, ним захоплювались і з нього черпали, зокрема, такі великі письменники як Еразм Роттердамський, Томас Мор, Франсуа Рабле, Джонатан Свіфт, Вольтер, Йоганн Вольфганг Гете та ін. Перше друковане видання Лукіана з'явилося 1496 р. у Флоренції, друге підготував і видав 1503 р. у Венеції знаменитий Альд Мануцій.

потреб тогочасної культури. Чому сатири Лукіана, будучи гостро злободенними, публіцистичними, аж майже фейлетонними, не втратили своєї актуальності й органічно влітаються в духовний та літературний контекст сучасності — це питання, яке саме по собі заслуговує нашої уваги. І хоч тут не місце розвивати культурологічні теорії, але очевидно, що в найсуттєвіших своїх проявах наш час є типологічно подібним до епохи еллінізму на останньому, римському етапі його розвитку. Ця епоха цікава для нас передусім тим, що саме її завершення маркує появу іронічного *post*-у, що, відповідно до його програмних настанов, був могутнім важелем для повалення старого, інструментом оновлення та напруженої критики. Вдаючись до визначення відомого культуролога-антикознавця Георгія Кнабе, можна було б назвати наскрізний тон Лукіанових творів нігілістично-ігровим, тобто таким, до якого вдаються інтелектуали часів декадансу, щоб виразити свою зневагу до типологічних настанов сучасних їм *post*-ізмів, з притаманним для них рабським схилянням перед минулою традицією з метою заповнити брак власного змісту. Паралелі із сучасністю очевидні². «Варто лише подивитися в

² Ситуація художнього запозичення аж до симуляції запозичення, реінтерпретація, цитування, реапропрі-

античне кіничне дзеркало Лукіана, щоб впізнати у ньому новітній цинізм наших часів»³.

Літературним і ширше соціальним проявом тогочасного *post*-ізму в літературному процесі пізнього еллінізму була «друга софістика». Ця культурна течія, яка вийшла далеко за межі риторики і справила визначальний вплив на суспільну думку, освіту, науку і загалом культуру того часу, надаючи їй всіх ознак культури *second-hand*, мала небагато спільного з діяльністю софістів класичної доби. «Другі софісти», віддалені від «перших» шістьма–сімома століттями, займалися головню творенням доволі поверхневих і вторинних за змістом, хоч формально віртуозних промов, які переспівували класиків жанру. Зосереджуючись головню на проблемах мови і стилю, вони не були зацікавлені розвивати нові жанри, оскільки в рамках старих жанрів увиразнювалось їхнє змагання з класичними зразками. В період «другої софістики» доктринально проголошувалися і

ація, іронічність і пародійність, використання виразно ігрового стилю — це лише неповний перелік основних принципів постмодернізму, який отримав характеристику культури *second-hand*. Не за випадковим збігом обставин всі ці ознаки уважний читач досвідчить і в авторському стилі Лукіана.

³ П. Слотердайк. *Критика цинічного розуму*. Київ: Тандем 2002, с. 59.

реально побутували два ораторські стилі — аттикізм, зациклений на класичних грецьких кано-нах, та азіанізм, або іонійський стиль, що відзна-чався підкресленою емоційністю, витіюватістю і пафосом. Творчість Лукіана, що була своєрідною комбінацією цих традиційних елементів, харак-терно вписувалася в рамки культурного рестав-раторства II ст., і водночас його стиль був ніби зворотним боком «другої софістики». На думку Михайла Гаспарова, Лукіанову «Похвалу мусі» можна вважати і зразковою шкільною декламаці-єю, і зразковою пародією на шкільну декламацію. Його трактат «Про сирійську богиню», в якому відчувається благочестиве наслідування Геродо-та, прочитується водночас і як нищівна пародія на благочестя Геродота та його епігонів⁴. Доско-нало засвоївши метод старої та нової аттичної комедії, а також кращих зразків популярної на той час кінчної літератури, Лукіан був непере-вершеним у своєму вмінні говорити смішно про серйозне.

Такий ігровий метод він блискуче застосо-вує і в трактаті «Як писати історію». У цьому

⁴ М. Гаспаров. Вторая софистика. Жанры и пред-ставители // *История всемирной литературы: у 9-ти томах / Институт мировой литературы им. М. Горького АН СССР, т. 1. Москва: Наука 1983, с. 496.*

невеликому творі, адресованому якомусь Філонові, про якого історикам літератури відомо не більше, ніж те, що він, мабуть, був другом Лукіана, авторові вдається виразити своє професійне письменницьке, етичне й естетичне життєве кредо. «Адже ти, мій друже, добре знаєш, що це не належить до речей, які можна просто схопити і легко пов'язати докупи. Якщо література чимось і вирізняється, то якраз тим, що вона потребує великого зусилля думки, за умови, що хтось, як каже Тукидід, „збирається творити скарб, що належить вічності”» (гл. 5). Час написання твору збігається з римсько-парфійською війною 161–165 рр., яка так вразила сучасників, що викликала справжній вибух в історіописанні: «Відколи це все в нас завертілося, — війна з варварами, поразка у Вірменії та перемоги без кінця-краю, — немає нікого, хто не писав би історію. Всі у нас переважно Тукидіди, Геродоти й Ксенофони: скидається на те, що правдивим був той вислів „Війна — мати всього”, якщо за одним махом вона наплодила ще й стількох істориків»⁵ (гл. 2). Що

⁵ Розумному досить (як любили говорити римляни), щоб у цій фразі Лукіана вловити іронію інакодумця і бунтівника. Пригадаймо собі, що Лукіан жив у конкретній ситуації політичної системи *Pax Romana*, так званого «римського миру», урочисто проголошеного

це свідчення Лукіана не є літературною фікцією, але має під собою реальну підставу, підтверджує також інше античне джерело. У збереженому фрагменті з «Історії» Геродіана читаємо: «Всі мужні і розумні діяння Марка Аврелія, що несуть в собі доблесть полководця і мудрість державного діяча, описані багатьма мудрими мужами»⁶. Лукіан не назве цих мужів «мудрими», він дотепно посміється над їхньою белетристичною манерою історіописання, над їхньою кон'юнктурністю, дилетанством, бездарними і жалюгідними потугами імітувати класичні зразки. Він робить знаменне для свого часу визнання: «Адже всі історики змагаються з Тукидідом» (гл. 26), однак, зазначає Лукіан, «через свою неміч створити щось корисне, а можливо, через нерозуміння, про що потрібно говорити, ці історики вдаються

за принципату Октавіана Августа ще в другій половині I століття до н. е. Дарма, що ця система була не більше, ніж історичною фікцією, а вік Антонінів супроводжувався численними війнами з германцями, парфійцями, даками та іншими «варварськими» народами, що виборювали й собі місце під сонцем. Офіційній пропаганді ніколи не бракувало співців, що палким пером на всі лади прославляли тему римської величі й закарбовували у свідомості підлеглих Римської імперії два головні гасла — «благоденствіє» і «римський мир».

⁶ Геродіан. *Історія*, 1.2.5.

до розлогих описів місцевостей і печер. А коли й заходить в них мова про справді величні діяння, вони стають схожими до слуги-скоробагачка, який, отримавши спадок від свого пана, не вміє одягнутися і не знає, як годиться їсти: коли подають птицю, свинину і зайця, він жадібно — аж мало не трісне — напихається якоюсь юшкою чи таранькою» (гл. 20).

Лукіан насміхається над пуристичними тенденціями своєї доби. «Під впливом свого всеосяжного аттикізму і прагнення до чистого еллінського вислову — щоб не закралось бува чогось навіть у найменшій дрібниці — один історик вважав, що доречно переробляти навіть римські імена і переписував їх на еллінський лад. Так, Сатурніна він називає Кронієм, Фронтон — Фронтідом, Тітіана — Титанієм. Можна навести й інші приклади такого перелицювання — куди смішніші» (гл. 21). Дотеп Лукіана полягає в тому, що він згадує славні римські імена, які повнили слух громадян римської імперії вже не перше століття. Тільки серед сучасників Лукіана можна назвати не одного славного Фронтон (чоловік з таким ім'ям був, зокрема, наставником імператорів Марка Аврелія і Луція Вера). Інший Фронтон — Марк Клавдій, про якого, мабуть, і йдеться в Лукіана, був римським сенатором,

консулом і одним із воєначальників у римському війську. Тому вважається, що згадані поруч Сатурнін і Тітіан могли бути нижчими за рангом офіцерами у римській армії⁷. Лукіан перелицьовує римські імена на грецький лад, беручи на сміх пуристичний снобізм як пародію на риторичну течію аттикізму, прихильником якого, зрештою, він був сам. Його іронічний жест увиразнюється ще й міфологічним і філологічним грецько-латинським паралелізмом. Сатурн — популярне римське божество, що відповідає грецькому Кроносові. Латинському патронімічному суфіксу -in відповідає грецький суфікс -ιον. Отож Κρόνιον — син Кроноса, як Saturninus (Σατούρνινος) — син Сатурна, а Титаній — син Титана.

Лукіан легко і невимушено впроваджує у свої твори елементи різних діалектів давньогрецької мови. Вкраплення діалектичних слів завжди служить у нього засобом для увиразнення ідейного задуму. Загалом він орієнтується, не впадаючи у крайнощі, на мову аттичних авторів V–IV ст., що відчутно відрізнялася від розмовної мови його часу, так званого елліністичного койне — мови, до якої Лукіан мав дещо зневажливе ставлення. Це свідчення того, що він адресував свої твори

⁷ M. P. J. van den Hout. *A Commentary on the Letters of M. Cornelius Fronto*. Leiden: Brill 1999, с. 604.

до певного, доволі обмеженого кола освічених читачів. Водночас Лукіан гостро висміював вдаваних адептів Демостена, Платона чи Тукидіда, які доходили до крайнощів, наслідуючи спосіб вислову великих попередників. Так, з властивим йому сарказмом, Лукіан висміює одного горе-історика, який, «починаючи писати іонійським діалектом і кажучи „лікóвання“, „випробóвання“, „кілько“, „хороба“, раптом <...> ні з того ні з сього переходить на спільне еллінське нарiччя. Загалом вживає простонародну мову та вуличні вислови» (гл. 16). Хто читає ці рядки, не може не віддати належного сатиричному талантові Лукіана, що й через відстань довгих століть залишається настільки актуальним, зокрема для сучасного українського читача. Вістря його сатири не затупилося. Мимоволі приходять до голови аналогії з нашої рідної культурно-історичної, а отже і мовної ситуації. Читач має нагоду посміятися щиро, так щиро, як можна сміятися тільки над собою.

Твір Лукіана «Як писати історію» можна вважати першим «методологічним підручником» з історіописання, якщо, звичайно, абстрагуватися від термінологічної точності цього визначення. Було б помилкою розглядати його як спробу узагальнення всієї теорії античної

історіографії і на основі цього твору оцінювати її теоретичний і методологічний рівень. Це не стільки позитивна програма, як утвердження бажаного через пародію на протилежне. Тому цей твір можна розглядати як блискуче виписаний і дотепно викладений компендій недоліків, породжених практикою тодішнього історіописання та історичною свідомістю того часу.

Однак для тих, хто займається аналізом історичного мислення та вивченням історіографії як культурної практики, трактат Лукіана є безперечно цікавим і цінним джерелом. Історичний інтелект у всі часи вбачав своє завдання в тому, щоб розповісти про те, що було насправді. Лукіан був першим, хто гранично чітко і однозначно закликав до фактографічної «справжності» історії. Його афористичний постулат «те, що має сказати історик — воно є, а тому говорить само за себе» (гл. 50), цілковито позбавляв свідомість історика права на суб'єктивне трактування фактів. Цей диктум виразно діалогізує через тисячоліття зі знаменитим висловом Леопольда фон Ранке (XIX ст.), для якого історія має бути пізнанням минулого «*wie es eigentlich gewesen*»⁸. На відміну від Лукіана, «Ранке добре усвідомлював, що минулу дійсність замало називати, він закли-

⁸ Як воно властиво було (нім.).

кає до встановлення суті минулої дійсності, а це вже з подієвого рівня „справжності” переводить історію на рівень осмислення»⁹ і передбачає «конструювання дослідницького наративу»¹⁰. Наскільки далеким від цього розуміння був Лукіан, залежить, зокрема, від того, як інтерпретувати довірені ним історикові моменти впорядкування фактів і вибір того, як їх висловити. Адже свій знаменитий і категоричний вислів він таки доповнив важливою заувагою: «Історикам потрібно впорядкувати і висловити те, що сталося: вони мають застановлятися не над тим, що сказати, а як сказати» (гл. 50). Правду кажучи, ми свідомо підсилили, якщо не створили, цю інтерпретаційну інтригу, вкладаючи в Лукіанове як зміст, якого там не було. Дозволили собі трішки пофантазувати. У Лукіана це як залишається насправді в площині риторики, адже і самé історіописання за стереотипами елліністично-римської культури було частиною ораторського мистецтва, специфічним літературним жанром, основні засади якого мали збігатися з вимогами до красномовства. Отож, у вислів як сказати

⁹ А. Заярнюк. Література в історії та історіографії // *Історія літератури*. Львів: Літопис 2010, с. 3.

¹⁰ W. Wrzosek. *O myśleniu historycznym*. Bydgoszcz: Epigram 2009, с. 10.

Лукіан вкладає передусім тонкощі оповідних технік, стилістику, композицію, все те, що може допомогти зробити із сировини, а власне з «фактографічного матеріалу» художній виріб: «Той, хто присвятив себе написанню історії, мав би бути подібним до Фідія, Праксителя або Алкамена <...>. Адже вони не створювали золота, срібла, слонової кістки чи іншої сировини. Ця сировина вже існувала — її добували й постачали елейці, атенці чи жителі Аргосу. Художники тільки працювали над зображенням, пиляли слонову кість, обтесували її, склеювали, вигладжували і прикрашали золотом» (гл. 50). Однак надто сильною спокусою виявилось дієслово «впорядкувати» (грец. τάξει), а ще розсіпані по всьому тексту настанови, в яких автор, звичайно, в дусі часу, ділиться своїм розумінням специфіки історичної праці, її відмінності від похвального слова (гл. 7), риторичної промови (гл. 50) чи поезії (гл. 8). На різний лад Лукіан обіграє й вимогу «правдиво» описувати минуле, керуючись тільки істиною. «Адже історія має одне завдання і одну ціль — корисне, яке починається тільки з істини. А щодо приємного — дуже добре, якщо й воно супроводжує історію <...>. Але допоки вона буде дотримуватися тільки своєї цілі (я говорю про донесення істини), вона може не перейматися красою

вислову» (гл. 9). «Історія не терпить, коли до неї закрадається брехня, хай і найменша. Так і трахея не приймає нічого стороннього, що може потрапити в неї при ковтанні (це добре знають навіть лікарські діти)» (гл. 7).

Виходячи зі свого розуміння специфіки історичного жанру, Лукіан подає перелік чеснот ідеального історика: «Нехай буде мій історик такий: безстрашний, непідкупний, незалежний, друг свободи слова та істини, який називає, як каже комічний поет, фігу фігою, а ночви — ночвами, не керується ні дружбою, ні ненавистю, не знає милосердя чи страху, не визнає авторитетів, справедливий суддя, доброзичливий до всіх настільки, щоб нікому не дати більше, ніж той заслужив, у своїх працях чужоземець і людина, яка не має батьківщини, не визнає правил, окрім закону власної совісті, не зобов'язаний нікому у служінні, байдужий до чужих оцінок, адже він говорить про події, які справді відбулися» (гл. 41). Хто б заперечив, що ці моральні імперативи залишаються актуальними і в європейському історіописанні Нового часу, перетворившись на свого роду ідеал історика — декларований, шанований, але, як всякий ідеал, недосяжний, щоб його дотримуватися в реальній практиці. З усіх перелічених вимог — чого вартує хоча б настанова історіку

бути у своїх працях «людиною, яка не має батьківщини». Скільки разів це було цитовано й дискутовано в історіографічному дискурсі вже новітніх часів, а віз і досі там! Принаймні щодо цього дразливого питання — недалеко від того місця, де його залишив Лукіан. В інших питаннях, звичайно, пройдено великий шлях, з відстані якого впевненість Лукіана, що він навчить істориків тонкощів ремесла, викликає нині у професіоналів поблажливу посмішку. Лукіан залишається біля витоків, а його твір — цінним документом епохи, що для історії розвитку історичного мислення вже давно став хрестоматійним. Відтепер український читач матиме змогу познайомитися із цим текстом в його українському перекладі.

Уляна Головач

ЯК ПИСАТИ ІСТОРІЮ

1 Кажуть, милий Філоне¹, що вже за царювання Лисімаха² мешканців Абдер³ спіткала така ось напасть. Спершу всі вони поголовно підхопили лихоманку — дуже сильну одразу з першого дня, і гарячка не відступала. Десь на сьомий день в

¹ Лукіан часто адресує свої твори відомим сучасникам. Це філософи-платоніки Кроній і Сабін («Смерть Перегріна», «Лист-виправдання»), епікуреєць Цельс («Александр, або лжепророк»). Філон, якому адресований твір «Як писати історію», — персонаж, про якого історикам літератури відомо не більше, ніж те, що він, мабуть, був другом Лукіана. Той самий Філон виступає одним із протагоністів Лукіанового діалогу «Бенкет, або Лапіфи».

² Лисімах — дідох, правитель Тракії (355–381), про якого йдеться у творах Діодора Сицилійського (*Історична бібліотека* XIII, 72, 2). Саме в часи Лисімаха в Абдерах виступав відомий лише зі слів Лукіана актор-трагик Архелай.

³ Мешканців тракійського міста Абдери у стародавній Греції вважали за простаків і дурнів. Абдерці стали притчею во язицех для означення глупоти і відсутності здорового глузду. Зокрема, Ціцерон у «Листах до Аттика» вживав прикметник ἀβδηρίτικόν (*id est abdēritikon*), надаючи йому саме такого смислу (Ціцерон. *Листи* VII, 7).

одних із носа пішла рясна кров, а в інших виступив піт, також рясний — він припинив гарячку. Зате привів їхні уми в якийсь химерний стан: всі раптово помішалися на трагедії, почали говорити ямбами і голосно кричали. Найбільше виголошували монологи з «Андромеди»⁴ Евріпіда і декламували з відчуттям ритму Персея. І все місто було повне людей, блідих і виснажених, які на сьомий день лихоманки стали трагіками і голосно викрикували: «Ти, Ероте, повелителю богів і людей»⁵ та інші подібні речі. Тривало це довго,

⁴ Андромеда — за мітологічним переданням донька етіопського царя Кефея і Кассіопеї. За вироком оракула Аммона, її, щоб врятувати країну, було віддано в жертву морському чудовиську. У прикуту до скелі Андромеду закохався Персей — він звільнив дівчину, заручившись обіцянкою, що Андромеда стане його дружиною. Коли Фіней, брат Кефея, який вже був заручений з Андромедою, влаштував змову проти Персея, останній, показавши змовникам голову переможеної ним Медузи Горгони, перетворив їх на камінь. (Див.: Псевдо-Аполлодор. *Мітологічна бібліотека* II, 4, 3–5). Сюжет цього міту не раз використовувався в живописі, пластиці, літературі та музиці. Він і послужив основою для втраченої трагедії Евріпіда «Андромеда» (з цього твору збереглося близько сотні віршів (Евріпід. *Фрагменти* 114–156 / ред. А. Nauck). Згадка Лукіана про Андромеду, Персея і Медузу нав'язує до цієї добре відомої мітологічної історії.

⁵ Евріпід. *Фрагменти* 136.

аж поки зима і сильний холод не припинили їхньої маячні. Мені здається, що привід для цього дав трагік Архелай, тоді дуже славний. Це він у розпалі літа і страшної спеки виголосив абдерцям монолог Андромеди — і від цього видовища більшість із них охопила гарячка. А коли з часом абдерці виздоровіли, то помішалися на трагедії: Андромеда надовго замешкала в їхній пам'яті, а Персей з Медузою полонили їхні думки.

2 Кажуть, що та хвороба абдерців, якщо зіставити одне з другим, спіткала тепер багатьох із освічених людей: не те, щоб вони виголошували трагедії — одержимі чужими ямбами, та ще й непоганими, вони впадали б у менше безумство. Але відколи це все в нас завертілося: війна з варварами, поразка у Вірменії та перемоги без кінця-краю⁶ — немає нікого, хто не писав би історію.

⁶ Час написання твору Лукіана збігається з римсько-парфійською війною 161–165 рр. Основою для такого датування служать наведені в творі Лукіана факти: у гл. 21 Лукіан, зокрема, згадує про загибель Северіана — того самого воєначальника, під командуванням якого римське військо зазнало нищівної поразки при Елегії (161 р.); у гл. 20 Лукіан згадує римського полководця Стація Пріска, під командуванням якого римська армія здобула вирішальну для римсько-парфійської

Всі у нас переважно Тукидіди, Геродоти й Ксенофони: скидається на те, що правдивим був той вислів «Війна — мати всього»⁷, якщо за одним махом вона наплодила ще й стільки істориків.

З Придивляючись і прислухаючись до цього, я, друже, згадав собі один випадок, який трапився з відомим синопцем. Розповідають, що коли Філіпп з військом був уже близько, коринтяни занепокоїлися і заметушилися — хто готував зброю, хто носив каміння, хто зміцнював мури, хто укріпляв зубці на оборонних стінах, а ще хтось біля іншого чогось корисного заходився. Діоген, спостерігаючи за цією метушнею, тому

війни перемогу над парфійським військом, очолюваним Осроєм, під Европом (164 р.). Загалом успішна для Імперії війна викликала в найширших колах інтерес до написання історії. Оскільки це часто робили відверті дилетанти, історична вартість таких «історій» була вельми сумнівною. Це й стимулювало Лукіана до написання твору, в якому, поряд із критичним оглядом історичних праць, викладеним в іронічно-саркастичному ключі, він подає позитивну програму та формулює основні вимоги до історіографії, які не втратили своєї актуальності й понині (Діон Кассій. *Римська історія* LXXI, 2, 1; А. Бокщанин. *Парфія и Рим*, т. 2. Москва 1982, с. 268; Ф. Н. Hayward. *Marcus Aurelius: A Saviour of Men: Sixteenth Emperor of Rome*. London 1935, с. 120–121).

⁷ Відомий вислів Геракліта.

що не було нічого, де він міг би бути задіяним — ніхто не сподівався від нього жодного пожитку, підіткнув нашвидкуруч свого плаща і взявся й собі катуляти туди-сюди по Кранію⁸ глиняну бочку, в якій йому доводилось жити. На запитання когось із знайомих: «Що це ти робиш, Діогене?» — він відповів: «Катуляю і я свою бочку, щоб не здавалось, що я один нічого не роблю, коли стільки людей при ділі».

4 Отак і я, Філоне, щоб не бути єдиним безголовим у цей багатоголосий час і щоб не опинитися в ролі статиста, що тільки зіває та мовчить у масовій сцені, знайшов для себе вихід — катулятиму, як зможу, ту свою бочку. Ні, історію я не писатиму і не розповідатиму про славні діла — я не такий зухвалий, можеш за мене не боятися. Я ж бо знаю, яка це велика небезпека, коли хтось візьметься котити зі скелі глиняну посудину, а ще якщо та посудина, як оцей глек мій, блаженсько вироблена. Як тільки вдариться об перший-ліпший малий камінець — збирай черепки!

⁸ Краній — місце для гімнастичних вправ в околицях Коринту. Мабуть, про нього не залишилося б і сліду в історії, якби не Діоген Синопський, який проводив там літо, живучи у глиняному пітосі і провокуючи всіх довкола своїми нетрадиційними поглядами.

Поділюся з тобою, як саме я збираюся до-лучитися до цієї війни — обережно, звичайно, уникаючи обстрілу. Я буду обачно триматися «осторонь пари і далі від хвилі цієї»⁹, оминаючи турботи, які підстерігають історика. Я збираюся дати історикам певну настанову і кілька порад, щоб і собі взяти участь у спорудженні їхньої будівлі. Нехай і без підпису, а все-таки кінчиком пальця торкнуся глини.

С Щоправда, багато хто думає, що їм не потрібно для цієї справи жодної настанови, так само як не потрібно особливої майстерності, щоб ходити, дивитися чи їсти. Вони думають, що писати історію — легко, просто й доступно кожному, якщо тільки хтось може викласти зрозуміло те, що йому приходить на думку. Але ти, мій друже, добре знаєш, що це не належить до речей, які можна просто схопити і легко пов'язати до купи. Якщо література чимось і вирізняється, то якраз тим, що вона потребує великого зусилля думки, за умови, що хтось, як каже Тукидід, «збирається творити скарб, що належить вічності»¹⁰. Я знаю,

⁹ Лукіан вихоплює цитату з «Одіссеї», де Гомер описує небезпеку, що підстерігає кораблі в образі Харибди (Гомер. *Одіссея* XII, 219).

¹⁰ Див.: Тукидід. *Історія* I, 22.

що не наверну багатьох із них, знаю, що видаватимусь декому навіть надокучливим, особливо тим, які вже завершили й оприлюднили свою історію. Якщо їхній труд ще й отримав схвалення від тих, хто вже мав нагоду з ним ознайомитися, повним безумством було б надіятися, що такі історики щось допрацюють або перепишуть те, що вже було сприйнято на ура і тепер ніби почиває в царських палатах. І все-таки не зле буде промовити до них в такому дусі, щоб, якщо колись вибухне нова війна — чи то у кельтів з готами, чи то в індів з бактрійцями (бо з нами хто б тепер насмілився воювати, адже всі вже переможені), вони чулися краще у викладі, застосовуючи це правило. Ясна річ, якщо тільки, на їхню думку, воно буде правильним. А якщо ні, нехай самі мірять цю справу тою самою міркою тоді, як і тепер. Цілитель не буде дуже засмучений, якщо всі абдерці виявлятимуть бажання виголошувати «Андромеду».

6 Моя порада стосується двох сторін праці історика — вчить, чому віддавати перевагу, а чого уникати. Тому спершу скажемо про те, чого має уникати історик і чого йому треба позбутися, а тоді вже поговоримо про засоби, які він має використовувати, щоб не збитися з правильного і

прямого шляху: з чого йому слід починати, якого порядку й міри дотримуватись у викладі подій, що доречно обійти мовчанкою, на чому зупинитися, а про що краще згадати тільки мимохідь, як викласти події і пов'язати їх між собою.

Про ці та інші речі опісля. А тепер поговоримо про хиби, на які слабують бездарні історики. Вказувати на недоліки, які властиві всякій літературі — щодо вибору слів, їх поєднання, викладу думок, чогось іншого, що зраджує брак майстерності, забрало б надто багато часу, до того ж це не стосується предмета нашої розмови.

7 А щодо того, чим грішать історики, ти, мабуть, якщо будеш спостережливим, виявиш те саме, що й мені не раз доводилось відзначати, коли я їх слухав — особливо якщо вуха твої будуть уважливі до всіх. А поміж тим не зайвим буде навести декілька прикладів з уже готових історій, що саме так і написані.

Передусім розгляньмо, як далеко заходять історики у своїх помилках: більшість із них, не дбаючи про те, щоб описувати події, вдаються до вихваляння начальників і воєначальників, підносячи своїх до небес, а ворогів надмірно принижуючи. Вони й гадки не мають, що від похвального слова історію відділяє й відмежовує

не вузька стежка, а висока стіна — як мовиться серед музикантів, одне віддалене від іншого на два діапазони. Якщо ж підлабузник дбає тільки про одне — щоб прославити когось і зробити когось приємне, йому байдуже, чи для досягнення цієї цілі годиться, скажімо, брехня. Зате історія не терпить, коли до неї закрадається брехня, хай і найменша. Так і трахея не приймає нічого стороннього, що може потрапити в неї при ковтанні (це добре знають навіть лікарські діти).

8 Знову ж таки, ці люди, здається, не знають, що в поезії і поетичних творів — свої особливості і свої закони, а в історії — інші. Там необмежена свобода і один закон — воля поета. Поет одухотворений і одержимий Музами. Навіть якщо він захоче запрягти в колісницю крилатих коней, навіть якщо він осідає інших коней, щоб вони понесли по водах і верхівках колосків¹¹, ніхто цьому не заперечить. І коли Зевс у цих поетів піднімає вгору землю і море¹², підвісивши їх на одному ланцюгу, ніхто не боїться, що цей ланцюг розірветься і все, впавши додолу, розіб'ється. Якщо вони захочуть прославити Агамемнона, ніхто не заборонить, щоб він головою й

¹¹ Пор.: Гомер. *Іліада* XX, 226–229.

¹² Пор.: Гомер. *Іліада* VIII, 25–26.

очима був подібним до Зевса, грудьми — до його брата Посейдона, а станом — до Ареса¹³. І взагалі, треба, щоб син Атрея і Аеропи був зіплений потрохи з усіх богів. Адже ні Зевс, ні Посейдон, ні Арес — кожний зокрема — не можуть відтворити його краси. Історія ж, якщо вона вдасться до таких лестощів, на що інше перетвориться, як на якусь поезію в прозі? Адже, з одного боку, вона буде позбавлена поетичного звучання, з іншого ж боку, решта притаманних поезії нісенітниць виявлятимуться виразніше, оскільки вони не будуть прикриті метричними схемами. Це насправді великий, можна сказати гіпервеликий недолік, якщо хтось не вміє відрізнити історію від поезії і вносить в історію прикраси, притаманні поезії — йдеться про вимисел, похвальне слово і характерні для них гіперболи. Це так само, якби хтось взяв і зодягнув атлета, одного з найміцніших, з числа тих, що ніби з дуба витесані, в пурпурові шати чи інші одяжі гетер, а тоді ще й намастив би йому обличчя рум'янами і білилами. О Геракле, яким смішним він зробив би його, зганьбивши такими шатами.

9 Я не заперечую — інколи в історії можна й похвалити. Але робити це треба доречно і з

¹³ Пор.: Гомер. *Іліада* II, 478–479.

відчуттям міри, щоб ця похвала не була неприємною для майбутніх читачів. І взагалі правила слід встановлювати з огляду на оцінку наступних поколінь. Трохи нижче ми ще про це поговоримо.

Ті, які вважають, що в історії треба розрізняти дві речі — приємне і корисне, а відтак вносять в неї похвальні слова (адже вони приємні для читачів і дарують їм задоволення), як бачиш, грішать проти істини. По-перше, вони вдаються до хибного поділу. Адже історія має одне завдання й одну ціль — корисне, яке починається тільки з істини. А щодо приємного — дуже добре, якщо й воно супроводжує історію. Приємне для історії — так само як краса для атлета. Але якщо її немає, ніщо не завадить Нікостратові, синові Ісидота¹⁴, бути прирівняним до Геракла, якщо тільки він благородний і вирізняється хоробрістю серед своїх супротивників — хай би він був найгірший з виду, хай би Алкей з Мілету, славний своєю красою, боровся з ним (кажуть, до речі, що він запав у душу Нікостратові). Так само й історія — якщо, поміж іншим, вона зможе дарувати ще й задоволення, то притягатиме багатьох шанувальників.

¹⁴ Нікострат, згідно з Павсанієм, був сьомим після Геракла переможцем в панкратіоні (Павсаній. *Опис Еллади* V, 21, 9–18). Про Алкея з Мілету не вдалося знайти свідчень в античних джерелах.

Але допоки вона буде дотримуватися тільки своєї цілі (я говорю про донесення істини), вона може не перейматися красою вислову.

10 Варто також зауважити, що історію не прикрашає художній вимисел. Також випадки прославляння, з якого боку вони б не надходили — осоружна річ для слухачів, якщо тобі йдеться, звичайно, не про чисельний неосвічений натовп, а про людей, що вміють бути строгими судьями і прискіпчиві, як сикофанти, від яких нічого не приховаєш, тому що зір у них гостріший, ніж в Аргоса,¹⁵ і вони бачать всіма частинами тіла. Кожне слово вони зважують, наче міняйло монету, і всяку підробку одразу ж відкидають, а беруть собі тільки непідроблене, справжнє й добре викарбуване. Тільки на таких слухачів треба зважати історикові, іншими не перейматися, хоч би вони зі шкіри лізли зі своїми схвальними відгуками. Якщо ж ти, нехтуючи тими, будеш підсолоджувати історію різними неправдивими вигадками, похвалами і всякими лестивими речами, то швидко уподібнишся до Геракла в Лідії. Ти, звичайно, бачив десь його зображення, коли він перебував у рабстві в Омфали. Він там зодягнутий в

¹⁵ Аргос — багатоокий велетень. Його називали Паноптес — Усевидець.

дуже дивний наряд, Омфала ж — у левиній шкірі і в руках тримає палицю, ніби вона — Геракл; він у шафрановій і пурпуровій одежі, пряде шерсть, а Омфала лупцює його сандалією. Ганебне видовище — одяг спадає з тіла, замість того, щоб щільно прилягати до нього, і мужнє тіло бога набуває ознак жіночності.

11 Більшість, може, й вихвалятиме тебе за це, але завжди знайдуться люди, — дарма, що ти стараєшся їх не помічати, — які будуть потішатися з тебе і вдосталь насміються, угледівши в твоїх творах речі несумісні з історією, недоладні і неузгоджені між собою. Бо кожна річ має свою власну красу, і, якщо її підмінити чимось іншим, вона всупереч очікуванню перетвориться у протилежність. Дозволю собі зауважити, що похвала приємна тільки одному — кого вона стосується, а для інших — вона нестерпна, особливо якщо перегинають палицю у цій справі. Саме до таких крайнощів часто вдаються історики, бо вони запобігають ласки в тих, кого прославляють, а відтак не можуть зупинитися, і їхнє запобігання виходить на яв. Такі люди не знають тонкощів ремесла і не вміють приховувати лестощів: вони розповідають неймовірні нісенітниці, що зливаються в один безперервний потік.

12 Отож їм не вдається досягнути навіть того, чого вони найбільше прагнуть. Навпаки, ті, кого вони вихваляють, ненавидять їх і відвертаються, як від підлабузників, — та й добре роблять! — особливо якщо ці люди вміють рішуче мислити. Ось, наприклад, Александр. Коли Арістобул¹⁶ описав його поєдинок з Пором і зачитав цареві цей уривок з твору, — гадав, що зробить приємність Александру, приписуючи йому всякі подвиги і вигадуючи неймовірні вчинки, — цар, взявши книгу (вони тоді якраз пливли по ріці Гідасп), пожбурих її у воду й додав: «І з тобою, Арістобуле, треба було б вчинити так само за те, що ти боровся замість мене і одним ударом списа легко клав слонів». Насправді, Александр не міг

¹⁶ Арістобул (бл. 380 р. до н. е. — 290 р. до н. е.) — грецький історик, який брав участь в походах Александра Македонського і згодом описав його діяння. Арістобула вважали достовірним джерелом Арріан, Плутарх, його цитував Страбон для опису Сходу та Індії. Водночас вже в античності Арістобулу дорікали за надмірну героїзацію та ідеалізацію постаті Александра. Деякі сучасні дослідники висловлюють припущення, що Лукіан переплутав Арістобула з Онисікритом (див.: Л. П. Маринович. *Время Александра Македонского // Источниковедение Древней Греции (эпоха эллинизма)* / ред. В. И. Кузищин. Москва: Издательство Московского университета 1982, с. 16–44).

не розсердитися, адже це він не потерпів зухвальства архітектора, який обіцяв надати горі Атос характерних рис його образу і перетворити гору в подобу царя. Впізнавши в ньому підлабузника, Александр більше не мав з ним справи.

13 Де ж тоді приємність у таких творах? Хіба що хтось був би вже зовсім нерозумним, щоб мати втіху з похвали, яку так легко спростувати. Так незугарні люди, особливо це стосується осіб жіночої статі, заставляють художників зображати їх якнайкрасивішими. Їм здається, що вони стануть кращими, якщо художник накладе рум'янцю і додасть до фарби більше білил. Такими є й більшість істориків. Дбаючи про день нинішній, вигоду й власний пожиток, вони сподіваються отримати все це шляхом писання історії. І правильно, коли їх ненавидять, бо для сучасників — вони явні та невмілі підлабузники, а для майбутніх читачів вони своїми переגיнами ставлять під сумнів всю працю історика. Якщо ж хтось вважає, що без певної доли приємного історії не буває, то скільки таких приємних речей, що не суперечать істині, можна знайти, дбаючи про красу вислову. Однак більшість істориків, нехтуючи цим, вдаються до впровадження у свій твір всяких недоречностей.

14 Ось хоч би розповім вам те, що мені запам'яталось з почутого недавно від якихось істориків в Іонії, а на днях, Зевс не дасть збрехати, і в Ахеї. Вони розповідали про ту саму війну, і хай ніхто в ім'я Харит не засумнівається у сказаному. Я би навіть поклявся, що це правда, якби поміщати у свій твір клятву належало до доброго тону. Один із них відразу ж почав із заклику до богинь долучитися до його праці. Бачиш, який прекрасний зачин, як він личить історії і як пасує до такого виду літератури? Далі, трохи відступивши, він порівняв нашого правителя з Ахіллом, а перського царя — з Терсітом, не знаючи, що Ахілл був би кращим порівнянням для нього, якби він переміг Гектора, а не Терсіта, і якби

славний попереду біг,
за ним же багато славніший¹⁷.

Далі цей історик сотворив енкомій самому собі про те, що він достойний описувати такі величні діяння. А повертаючись з військом додому, він не забув похвалити і свою батьківщину, Мілет, відзначивши, що повівся краще від Гомера, бо той не згадує своєї вітчизни. На закінчення

¹⁷ Пор.: Гомер. *Іліада* XXII, 158–159. (Тут і в інших місцях цитати з Гомера наводяться за перекладом Бориса Тена).

свого вступу він відверто і явно обіцяє докласти всіх сил, щоб своїх звеличувати, а проти варварів усіляко воювати. Врешті, історію починає з того, що розповідає про причину початку війни. «Такий-сякий негідник Вологез почав війну з такої-ось причини».

15 Отож, один оповідає так. Інший, ревний прихильник Тукидіда, намагаючись якнайбільше уподібнитися до свого архетипу, розпочав, як і Тукидід, з власного імені. Що ж — це найблагозвучніший із усіх початків, у якому відчувається аттичний дух. Ось послухай: «Креперей Кальпурніан Помпейуполіт написав історію війни між парфійцями і римлянами, як вони воювали між собою, розпочавши свій труд одразу після її виникнення»¹⁸. Що ще можна додати після такого початку — яку промову він виголошує у Вірменії, змагаючись із керкирським оратором¹⁹, чи яку чуму він накликає на нісібійців,

¹⁸ Пор. з першою фразою «Історії Пелопоннеської війни» Тукидіда: «Тукидід атенець написав історію війни між пелопоннесцями й атенцями, як вони воювали між собою, розпочавши свій труд одразу після її виникнення» (I, 1).

¹⁹ Тукидід наводить в «Історії Пелопоннеської війни» промову керкирського посла (I, 31–36), якому

які не перейшли на бік римлян, запозичуючи все повністю у Тукидіда, за винятком хіба що Пеласгікону і Довгих стін²⁰, що за ними жили тоді хворі на чуму. А далі знову: «І в Етіопії чума почалася, як і тоді, а потім перейшла в Єгипет і в землі великого царя», і там, на щастя, зупинилась! Щоправда, коли він узявся за поховання нещасних атенців в Нісібіві, я залишив його, достеменно знаючи, що він буде говорити і після мого відходу.

вдалося переконати Аteni укласти з Керкирою союз в її боротьбі проти Коринту. Натомість історик, про якого згадує Лукіан, вклав промову керкирського оратора в уста вірменського промовця, яку той виголосив, щоби залучитися підтримкою римлян.

²⁰ Пеласгікон (грец. Πελασγικόν) — укріплення пеласгів, зведені ще догрецькими жителями Аттики пеласгами (бл. 3500 рр. до н. е.). Довгі стіни (грец. Μακρά τεῖχη) — фортифікаційні споруди у Стародавній Греції, які поєднували місто, розташоване на відстані від моря, з його портом. Атенські Довгі стіни були вперше зруйновані після поразки атенців у Пелопоннеській війні. Лукіан говорить про залишки давньої стіни пеласгів в Атенях так, ніби їх може бачити кожний. Однак, як справедливо зауважує Олександр Зайцев, він лише читав про цю стіну в класичних авторів, а те, що ці залишки вже давно знесені, Лукіан ігнорує (див.: А. И. Зайцев. Лукиан из Самосаты — древнегреческий интеллигент эпохи упадка // Лукиан. Сочинения, т. 1. Санкт-Петербург 2001, с. 13).

До речі, сьогодні це вкрай поширене явище, коли хтось думає, що вдале наслідування Тукидіда полягає в тому, щоб, трохи його змінивши, повторювати за ним. Це ж треба! Я мало не упустив! Той самий історик багато пише про зброю, різні військові пристрої і споруди — згадує рив, міст і таке інше — і називає їх так, як римляни. Тільки уяви собі, якої гідності це надає історії і як личить Тукидідові, щоб поруч із аттичними словами вставляти італійські. Як порфірова оздоба — одіж, так само ці вкраплення італійських слів прикрашають мову: саме те, що треба!

16 Ще один із них зібрав у своєму творі звичайний перелік подій — цілком прозаїчний і приземлений: так міг би переказати якийсь воїн, що робить щоденникові записи, або перший-ліпший ремісник, що майструє вози, чи торговець — тягнуться ж такі в обозі за військом. Однак цей любитель був усе-таки цілком стерпний, та й одразу ясно, що він за один. До того ж його труд може послужити попереднім напрацюванням для когось іншого — вправнішого й талановитішого в написанні історії. Я звинувачую його тільки в тому, що він так помпезно і врозріз зі стилем всього твору назвав свої книги «3 Парфійських історій Калліморфа, лікаря шостої

когорти списоносців» і пронумерував кожну книгу. Та й вступ він зробив зовсім нецікавий, написавши щось таке: лікарю властиво писати історію, адже Асклепій все-таки син Аполлона, тоді як Аполлон провідник Муз і родоначальник всякої освіченості. А ще, починаючи писати іонійським діалектом і кажучи «лікóвання», «випробóвання», «кілько», «хороба», він раптом, не маю гадки для чого, ні з того ні з сього переходить на спільне еллінське нарiччя. Загалом вживає простонародну мову і вуличні вислови²¹.

17 З іншого боку, якщо треба згадати про когось розумного в історіописанні, імені його не називатиму, а от про хід думок такого історика і про твір, який він недавно написав у Коринті, я розповім. Вже на початку свого вступу, одразу ж у першому реченні, він не забарився, щоб явити читачам зразок своєї мудрості, доказуючи, що тільки філософу й личить писати історію. Далі йде ще один умовивід, а за ним інший. Взагалі весь вступ у нього рясніє силогізмами, і що не вислів — то умовивід. Його підлабузництво викликає нудоту, а енкомії грубі аж до блюзнірства, однак вони не позбавлені логіки і діалектичного методу пошуку відповіді. Непри-

²¹ Див. вступну статтю, с. 18–19.

стойними й недостойними довгої сивої бороди філософа видались мені і його слова у передмові, що наш полководець, виявляється, має ту перевагу, що описувати його діяння вважають для себе достойною справою навіть філософи. Якщо взагалі комусь і судити про це, то у всякому разі не йому — треба було залишити це право за нами.

18 Не правильно було б не згадати і того історика, який розпочав свій твір так: «Я збираюся розповісти про римлян і персів», і трохи далі: «Перси були приречені на невдачу», а потім: «Це був Осрой, якого елліни називають Оксироем», і таке інше [все на іонійський лад]. Бачиш, наскільки цей історик нагадує тамтого, тільки тамтой наслідував Тукидіда, а цей — Геродота.

19 Ще один історик, славний своїм красномовством, також подібний до Тукидіда або й кращий за нього. Всі міста, і гори, і рівнини, і ріки він описав дуже старанно — жодної дрібниці не проминув, принаймні він так думає. Хай краще бог вбереже від цього нещастя і зверне його на голови ворогів! Таким холодом віє від цих описів, куди там каспійським снігам і кельтській мерзлоті. Опис щита імператора ледве

вмістився в цілу книгу — тут і Горгона в серцевині щита, очі її — то лазур, біла кість і ще оздоба із черні, пояс переливається райдугою, ніби завиті пасма волосся, звиваються змії. А ще — штани Вологеца чи вуздечка коня!.. О Геракле, скільки тисяч слів для кожної такої деталі, щоб описати, яке було волосся в Осроя, коли він перепливав Тигр, і в яку печеру він утік, і як пліщ, митр і лавр переплелись між собою, щоб створити йому надійний захисток. Подумати тільки, як це важливо для історії: без цього ми б не мали знання про тамтешні події.

20 Через свою неміч створити щось корисне, а, можливо, через нерозуміння, про що потрібно говорити, ці історики вдаються до таких ось описів місцевостей і печер. А коли й заходить в них мова про справді величні діяння, вони стають схожими до слуги-скоробагачка, який, отримавши спадок від свого пана, не вміє одягнутися і не знає, як годиться їсти: коли подають птицю, свинину і зайця, він жадібно — аж мало не трісне — напихається якоюсь юшкою чи таранькою. Той, про кого я говорив раніше, описував неймовірні рани і жахливі смерті: як хтось, подряпавши великий палець на нозі, одразу ж вмирає або, як тільки-но полководець Пріск

закричав, від цього крику двадцять сім ворогів впали мертвими. А ще він брехав про кількість загиблих, що у нього суперечить звітам архонтів: під Европом²², наприклад, загинуло сімдесят тисяч двісті тридцять шість ворогів, а римлян лише двоє, а ще дев'ять отримали поранення. Не знаю, чи хтось, будучи при здоровому глузді, може цьому повірити.

21 Треба згадати про ще один досить важливий штрих. Під впливом свого всеосяжного аттикізму і прагнення до чистого еллінського вислову — щоб не закралось бува чогось навіть у найменшій дрібниці — він вважав, що доречно переробляти навіть римські імена, і переписував їх на еллінський лад. Так, Сатурніна він називає Кронієм, Фронтонна — Фронтідом, Тітіана — Титанієм²³. Можна навести й інші приклади такого перелицювання — куди смішніші. А ще той самий історик написав про кончину Северіана²⁴ вмер від меча; насправді цей муж помер від

²² Див. прим. 6.

²³ Див. вступну статтю, с. 17–18.

²⁴ Марк Седаций Северіан — трагічна постать римсько-парфійської війни 161–165 рр. Саме під його командуванням римське військо зазнало нищівної поразки при Елегії, а Северіан покінчив життя самогубством

голоду. Така смерть видається цьому історику найменш болючою, але він не знає, я думаю, що страждання цього мужа тривали три дні, а ті, хто утримується від їжі, витримують переважно до семи днів — отож, хтось мав би повірити, що Осрой²⁵ чекав, поки Северіан не помре з голоду, і тому не наступав упродовж семи днів.

22 А куди, милий Філоне, ми мали б втулити тих, які вживають в історії поетичні слова і кажуть: «Захиталась стіна під могутніми ударами тарану і зі страшним гуркотом обвалилася на землю», а далі в іншій частині своєї прекрасної історії: «так Едесса наповнилась брязкотом зброї, і був там плач і скрегіт повсюдно», чи «опечалився вождь і все думав він думу важкую, як ударити з військом в стіну цю». А поміж тим часто-густо втикає такі звичайнісінькі, розмовні, простолюдні вислови, як: «начальник табору послав Августу доповідну», або «воїни робили закупы продо-

(див.: Діон Кассій. *Римська історія* LXXI, 2, 1; Т. Моммзен. *История римских императоров*. Санкт-Петербург 2002, с. 378–379; F. H. Hayward. *Marcus Aurelius: A Saviour of Men: Sixteenth Emperor of Rome*. London 1935, с. 120–121).

²⁵ Осрой — воєначальник у війську парфійського царя Вологеза III (IV) (див.: А. Бокщанин. *Парфія и Рим*, т. 2. Москва 1982, с. 268).

вольства», або «після вмивання кожний зайнявся своїми справами» тощо. Отож такі історичні праці схожі до трагічного актора, в якого одна нога взута у котурн, а на другій зав'язана сандалія²⁶.

23 А ще ти можеш побачити і таких істориків, які складають блискучі, драматичні й надміру довгі передмови, що налаштовують слухача на всілякі дивовижні історії. Але основна частина твору виходить короткою і нічим не примітною — нагадує радше дитину, ну хоч би Ерота, який для жарту натягнув на себе величезну маску Геракла чи Титана. Тому й з відгуком слухачі у таких випадках не зволікають: «Гора народжує у муках»²⁷.

²⁶ В античному театрі трагічні актори виступали в котурнах — такі сандалії на високих підощвах додавали їх постатям величавої урочистості; для комічних ролей використовували звичайні сандалії, що не утруднювали швидких рухів. Лукіан вдається до цього образного порівняння, щоб висміяти поєднаність непоєднуваного в жанрі історичного твору.

²⁷ Пор.: Квінт Горацій Флакк. *Про поетичне мистецтво*, 139: «Гори в пологах важких, а родиться... мишка маленька» (перекл. А. Содомори); Федр. *Байки IV*, 24:

Гора вродила із великим стогоном.
Великого чекали всі чогось. Однак
Вродилось Мишенятко. Це написано
Для тих, хто хвалиться, а зробить — сміх один
(перекл. В. Литвинова).

Гадаю, тут потрібен інший підхід, що передбачає доцільність всіх частин і дотримання єдиного тону — щоб тіло підходило до голови і щоб не був шолом золотий, а панцир, як на сміх, зшитий із клаптиків поцвілого лахміття, щит — з вербової лози, а поножі — зі свинячої шкіри. Ти можеш зауважити скільки завгодно таких істориків, які готові причепити голову Родоського Колоса до карликового тіла. Інші, знову ж таки, виводять безголові тіла — і без жодного вступного слова одразу ж приступають до викладу подій, заручаючись прикладом Ксенофонта. Адже він розпочав свій твір словами: «У Дарія й Парисатіди було двоє дітей»²⁸, а також інших давніх істориків. Вони й гадки не мають, що бувають передмови, приховані від більшості — їх важко розпізнати, але вони виконують своє призначення. При нагоді ми ще розглянемо такі приклади.

24 Зрештою, все це, допоки воно стосується огріхів у способі вислову й подачі матеріалу, ще якось можна витримати. Але якщо істо-

²⁸ Цими словами Ксенофонт розпочинає «Анабасис», історію про похід десяти тисяч грецьких найманців з Кіром Молодшим проти його брата, перського царя Артаксеркса.

рики помиляються щодо місцевості і похибка вимірюється навіть не парасангами²⁹, а цілими денними переходами, то про яку красу вислову тут доводиться говорити? Одному з них ніколи не доводилося стрічати якого сирійця чи хоч краєм вуха, як то кажуть, вступивши до циркульника, звідати про ці речі, однак, коли зайшла мова про Європ, він так легковажно поставився до свого ремесла, що сказав, для прикладу, таке: «Європ розташований в Месопотамії, на відстані двох днів дороги від Евфрату, і є колонією Едесси». Але цього йому було замало: моє рідне місто Самосату цей благородний муж у цій самій книжці, піднявши з місця разом з акрополем і стінами, переніс в Месопотамію, так що з обох сторін його обтікають дві ріки і мало що не торкаються стін. Було б смішно, Філоне, якби я тепер мав виправдовуватися перед тобою, що я не уродженець Парфії чи Месопотамії, куди взяв та й переселив мене цей подиву гідний історик.

²⁹ Парасанги — перська міра відстані, що дорівнює приблизно п'ятьом кілометрам. «Денний перехід» — відстань, яку може пройти за день важкоозброєний воїн (приблизно 25–35 км, залежно від рельєфу місцевості та обставин).

25 Він же, клянусь Зевсом, розповів цілком вірогідну історію про Северіана: божився, що почув її від якогось учасника походу, якому пощастило врятуватися втечею. Він сказав, що Северіан не хотів вмерти від меча, чи випити отруту, чи накинути собі петлю на шию, натомість обрав драматичну смерть — незвичну й таку, що потребувала рішучості. У нього випадково знайшлися великі скляні кубки з чудового скла. Коли Северіан твердо вирішив померти, він розбив найбільший із цих кубків і скористався одним із уламків, щоб здійснити самогубство, перерізавши собі горло. Отакої! Він не знайшов ні кинджала, ні якогось списа, щоб вмерти мужньою смертю, як личить героєві!

26 Далі, оскільки Тукидід склав надгробну промову на честь перших загиблих в тамтій війні, то й наш історик подумав, що треба йому конче вшанувати Северіана. Адже всі історики змагаються з Тукидідом³⁰, хоч він не має жодного стосунку до наших бід у Вірменії. Отож, урочисто поховавши Северіана, він виводить на могилу якогось Афранія Сілона, центуріона й

³⁰ Йдеться про похвальне слово Перікла на похороні перших атенських воїнів, які загинули на початку Пелопоннеської війни (Тукидід. *Історія* II, 34–36).

суперника Перікла, який промовляв так довго і говорив такі речі, що я, клянусь Харитами, аж заплакав, особливо коли в кінці промови оратор Афраній зі сльозами й причитаннями почав згадувати щедрі столи з наїдками й напیتками, а тоді увінчав промову, як славний Аякс³¹: вихопив меча й благородно, як і личило Афранію, на очах у всіх вбив себе на могилі — і, клянусь Еніалієм³²,

³¹ Аякс Теламонід — доблесний цар Саламіну, один з героїв Троянської війни, що в бою нагадував Ареса (Гомер. *Iliada* VII, 208; VII, 268–270; XI, 496–498; XVII, 132–139; XVII, 718–753; XV, 500–514). Після загибелі Ахілла мужньо захищав від троянців його тіло (Псевдо-Аполлодор. *Мітологічна бібліотека* V, 4) і тому вважав, що саме він заслужив успадкувати зброю вбитого героя. Але зброю присудили Одиссеєві, і ображений Аякс прийняв рішення вночі перебити ахейських вождів. Щоб відвернути трагедію, Алена наслала на Аякса безумство, і жертвою його гніву стало стадо овець та корів. Коли розум повернувся до Аякса, він, будучи не в змозі пережити ганьбу, у відчаї покінчив життя самогубством. Безумство Аякса і його смерть стали сюжетом трагедії Софокла «Аякс» і втраченої трилогії Есхіла «Змагання за зброю».

³² Ім'я Еніалія греки ототожнювали з богом війни Аресом. Його ім'я згадувалось у клятві грецьких юнаків, коли, досягнувши зрілого віку, вони ставали громадянами і присягали на вірність своєму полісу. Мабуть, ця клятва була ще знаною, а тому ім'я Еніалія промовляло до

він був достойний смерті ще задовго до того, як виголосив цю промову. Всі присутні, в кого перед очима він говорив, дивувалися і вихваляли Афранія. Я ж засуджував його не тільки за те, що він згадав всякі юшки та миски і оплакував печені коржики, яких вже нема, — понад усе я ставив йому за вину, що він помер, не вбивши спочатку автора і постановника цієї вистави.

27 Я міг би додати до цього списку, мій друже, ще багатьох подібних істориків, але, згадавши декого з них, перейду до іншої частини моєї обіцянки — до викладу порад, як краще писати історію. Є люди, що обходять мовчанкою важливі й цікаві події або тільки побіжно згадують про них, натомість через неосвіченість, брак смаку й невігластво, не знаючи, про що треба говорити, а про що змовчати, вони застрягають на дрібницях і довго та наполегливо їх описують. Це так само, якби хтось, перебуваючи в Олімпії, не бачив всієї величної й довершеної краси статуї Зевса Олімпійського, не хвалив би її й не описував тим, кому не доводилось її споглядати, натомість чудувався б із бездоганної рівності та виробленості поверхні підніжжя і співмірності

сучасників Лукіана без того, щоб заглядати в мітологічні каталоги, укладені александрійськими філологами.

його частин і саме про це розповідав би з великим завзяттям.

28Я, наприклад, слухав якогось історика, який менше ніж у семи рядках розповів про битву під Европом. Зате він витратив двадцять, а то й більше мір води на пусту й марну розповідь про те, як якийсь вершник, мавр на ім'я Мавсак, блукаючи горами у пошуках води, щоб напитися, зустрів гурт сирійських селян — вони якраз снідали. Спочатку вони злякалися його, але скоро, зрозумівши, що він з дружнього табору, прийняли його й пригостили. Виявилось, що один із них подорожував у чужі землі і побував також в країні маврів, бо там служив у війську його брат. Далі маємо розлогі описи й розповіді про те, як він полював у Мавретанії³³, де бачив багато слонів, що паслися стадами, і як його мало не з'їв лев, і яку велику рибу він купував у Кесарії. І ось наш пречудесний історик,

³³ Мавретанія — колись незалежне берберське королівство на Середземному узбережжі Північної Африки (на території сучасних північного Марокко та західного Алжиру). Потрапила під владу Римської імперії 33 р. до н. е. Римська провінція від 40 р. н. е. Не плутати із сучасною Мавританією, державою на узбережжі Атлантики!

забувши про страшне кровопролиття під Европом, про битви й вимушене перемир'я³⁴, про свою й ворожу оборону, до пізнього вечора стояв і дивився, як сирієць Малхіон дешево купував у Кесарії велику рибу — справжніх бичків. І якби не настала ніч, він напевно дочекався б, коли ці бички будуть приготовані, і пообідав би з Малхіоном. Якби він не записав усього цього в своїй історії, ми залишилися б у невіданні щодо дуже важливих речей, і для римлян було б нестерпною втратою, якби мавр Мавсак, страждаючи від спраги, не знайшов води і повернувся б у табір, не пообідавши. А скільки ще важливіших речей я свідомо пропустив: що до них приходила флейтистка зі сусіднього села, і що вони обмінялися подарунками, мавр подарував Малхіону списа, а той — Мавсакові клямру, і ще багато такого іншого, що складає саму суть битви під Европом. Отож, підсумовуючи, справедливо буде сказати, що бувають такі люди, які не бачать самої ружі, зате добре зауважують колючки на її стеблі.

³⁴ Незважаючи на тріумфальні успіхи у парфійській війні і завоювання більшої частини Месопотамії, римляни були змушені укласти 166 р. перемир'я з Парфією через страшну епідемію чуми, що поширилась від кордонів з Персією до берегів Райну і Галлії (Амміан Марцеллін. Діяння XXIII, 6, 24).

29 Інший історик, Філоне, також не викликає нічого іншого — тільки сміх. Він ніколи не виходив поза межі Коринту, не був навіть у Кенхреях³⁵, що вже казати про Сирію чи Вірменію, почав, однак, свою розповідь такими словами — я їх запам'ятав: «Вухам можна довіряти менше, ніж очам. Тому я пишу про те, що бачив, а не про те, що чув»³⁶. А бачив він усе так добре, що говорив, ніби парфійські змії (у них це знамено військового загону: здається, один змії іде на чолі тисячі воїнів)³⁷ є великими живими зміями, які походять з Персії, що за Іберією³⁸. Цих зміїв вони прив'язують до довгих палиць і піднімають високо, щоб наганяти страх ще здалеку, коли парфійці тільки наступають. А вже в самій сутичці вони відв'язують цих зміїв і посилають на ворогів. Таким робом вони, ясна річ, проковтнули багатьох із наших, тоді як інші, обвиті зміями, загинули, задушені і розчавлені. А наш історик

³⁵ Кенхреї — східна гавань Коринту.

³⁶ Цитата з «Історії» Геродота (I, 8).

³⁷ Кожний легіон у римлян також мав своє знамено, зазвичай із зображенням тварин: це було впізнавальною ознакою легіону. Цей історик виписує живу картину бойових жахів, але, здається, ніколи не бачив на власні очі не лише парфійського, а й римського легіону.

³⁸ Див. наступну прим.

стояв здалеку і споглядав на це в безпечному місці, звичайно, здійснюючи свої спостереження з високого дерева. Він добре зробив, що не підійшов впритул до цих тварюк, інакше в нас не було б тепер такого пречудесного історика, який власноруч здійснив у цій війні великі й славні подвиги. Він навіть не раз наражався на небезпеку і був поранений під Сурою, ясна річ, коли прогулювався з Кранію до берега Лерни³⁹. Він читав це, а коринтяни слухали, хоч добре знали, що він ніколи не бачив війни, навіть зображеної на картині. Він і поняття не мав про зброю чи бойову техніку і не розумівся на термінах бойових строїв чи військових загонів. Тому він, для прикладу, не надавав особливого значення тому, що називав

³⁹ На цей раз від Лукіана дісталася історика, який пише тільки про те, що бачили його очі. Отож він багато подорожує і наражається на небезпеки, але, здається, зовсім не знає географії. Дотеп Лукіана полягає в тому, що спочатку він розташував Іберію — це антична назва Грузії — за Персією (а не навпаки), а потім цього історика поранили при виконанні службових обов'язків в Месопотамії (саме там, на берегах Евфрату, розташоване місто Сура). Щоправда в цей час він перебував у Кранії, а отже — на околицях Коринту, і водночас біля Лернейського озера (хто з читачів сумнівався б, що це озеро розташоване на Пелопоннесі, після того як його прославив Геракл, убивши на його березі Лернейську гідру?).

фалангу — флангом, а фронтальний наступ в одну лінію — боковим наступом.

30 А ще один заслужений історик зібгав докупи, помістивши в нецілих п'ятсот рядків, усі події, що відбулися від початку і до кінця війни у Вірменії, Сирії, Месопотамії, на Тигрі і в Мідії. І після цього він каже, що написав історію. Зате заголовок надписав мало що не довший від самого твору: «Антиохіана, переможця на священних іграх Аполлона, виклад останніх діянь римлян у Вірменії, Месопотамії та Мідії» (гадаю, що в дитинстві він здобув перемогу в змаганнях із бігу).

31 Мені вже доводилось чути, що хтось написав навіть історію прийдешніх подій: взяття в полон Вологеза і вбивство Осроя — як його буде кинуте на розтерзання леву, ну і — вершина всього! — історію тріумфу, що його ми так прагнули. Той історик володів таки даром пророцтва, а ще — він дуже поспішав написати кінець тої історії. Він також заснував у Месопотамії місто — найвеличніше і найпрекрасніше в світі, і дотепер роздумує та вигадує, як його назвати: «Звитягів» на честь перемоги, «Ладнів» чи «Мирів». Наразі ще не прийнято рішення, і це прекрасне місто, яке літописець наповнив

казна-якими нісенітницями, не має назви. Він пообіцяв описати також події, що мають відбутися в Індії, і плавання вздовж берегів Океану. І це не тільки обіцянка: вступ до «Індійської історії» вже готовий, а третій легіон, кельти та невеликий загін маврів на чолі з Кассієм⁴⁰ вже перейшли ріку Інд. Що вони там будуть робити і як витримають наступ слонів — про це той дивовижний історик незабаром повідомить нам із Музиріди або країни оксидраків⁴¹.

32 Багато таких ось речей клепають через своє невігластво історики — вони навіть не вміють побачити, що варте уваги, а якби й бачили, однаково не вміли б достойно розповісти. Вони вигадують, придумують і верзуть, що тільки збрєде їм на язик. Пишаються кількістю книг і особливо їхніми заголовками, які знову ж таки бувають просто смішні: «Такого-то Перемог над парфійцями стільки-то книг», або «Парфіди, книга перша, книга друга» — це, звичайно, має

⁴⁰ Авідій Кассій — римський полководець, брав участь у парфійських війнах, завоював Ктесифон і Селевкію.

⁴¹ Серед сотень міст і племен в Індії Лукіан згадує Музиріду та оксидраків, бо ці назви надаються йому для створення ефекту гри слів: Музиріда — місто Муз, оксидраки — плем'я гострозорих.

нагадувати «Аттїди»⁴²; інший називає свій твір куди вишуканіше, я сам читав: «Деметрія з Сагалассу Парфонікіка»⁴³. Я наводжу ці приклади⁴⁴ не для того, щоб зробити насмішку чи взяти на кпини ці прекрасні історичні праці, а щоб була з цього якась користь: хто уникне цих і схожих помилок, той великою мірою наблизиться до правильного історіописання; насправді йому бракуватиме зовсім небагато, якщо тільки добре вчить діалектика, що заперечення одного з двох протилежних положень приводить до повного утвердження іншого.

33 Ну що ж, хтось може сказати, що ґрунт для тебе розчищено, шпичаки й колючки знешкоджено, чужі уламки прибрано, нерівності згладжено. Тож побудуй щось врешті й сам, щоб

⁴² Відомо, що в греків розвивалась локальна історіографія окремих полісів. Зокрема, в I ст. до н. е. з'явилась низка так званих «Аттїд» — хронік, присвячених спеціально історії Аттики й Атен. Серед широкого загалу побутувала думка, що «Аттїди» вирізняються точністю й правдивістю викладу фактів і містять виписки з офіційних документів. Отож натяк на подібність свого історичного твору до «Аттїд» треба розуміти як вияв високої самооцінки.

⁴³ Парθ-ο-νικ-ικ-ά можна було б перекласти як «Збірник історій про перемоги над парфійцями».

⁴⁴ Тут пошкоджений текст.

довести, що ти можеш не лише руйнувати те, що спорудили інші, а й сам можеш створити щось вартісне, чого не зможе висміяти ніхто, навіть сам Мом⁴⁵.

34 Отож я стверджую, що справді доброму історикові притаманні дві речі, вони ж і найважливіші: він має володіти державним чуттям і вмінням висловлюватися. Першому неможливо навчити — воно є вродженим даром, тоді як вміння висловлюватися здобувається постійною вправою, безупинною працею і бажанням наслідувати давніх авторів. Ні одне, ні інше не потребує знання правил чи моїх порад. І моя книжка не обіцяє зробити здібними й мудрими тих, кого цими дарами не наділила природа. Ця книжка була б дуже цінною, а краще сказати — їй не було б ціни, якби вона мала силу аж так змінювати і перетворювати речі — робити золото зі свинцю, чи олово перетворювати на срібло, чи з Конона робити Тіторма або з Леотрофіда — Мілона⁴⁶.

⁴⁵ Μῶμος грецькою мовою означає «насмішка». В давньогрецькій мітології Мом — бог насмішки і ущипливого слова. У Лукіана тут виразна алюзія на Платона, майже цитата (пор.: Платон. *Держава* VI, 487a).

⁴⁶ Конон — Тіторм, Леотрофід — Мілон. Ці імена для сучасників Лукіана були знаковими. Хто не знав

35 Однак для чого все-таки можуть знадобитися правила й поради? Не для винайдення якісних властивостей, а для належного користування ними. Звичайно, що Ікк, або Геродик, або Теон, або якийсь інший учитель гімнастики, взявши собі в учні Пердікку⁴⁷ — якщо це справді він, закохавшись в мачуху, зовсім змарнів, а не Антіох, син Селевка, — не обіцяли б тобі зробити з нього переможця Олімпійських ігор чи суперника Теагена Тасійського або Полідаманта Скотуссейського⁴⁸, але вони змогли б удосконалити, дотримуючись правил, вроджені здібності свого учня до гімнастики. Нехай і для нас будуть недопустимими такі обіцянки, коли ми кажемо,

Мілона Кротонця, знаменитого грецького атлета, шестикратного переможця Олімпійських ігор, або Леотрофіда, співця дифирамбів, більш відомого завдяки Арістофану антиатлетичною статурою і слабкістю тіла. Славний атенський полководець Конон вирізнявся невеликим зростом, Тіторм, навпаки, був надміру високим і сильним.

⁴⁷ Насправді не зрозуміло, який стосунок Пердікка має до Антіоха і ширшого контексту.

⁴⁸ Теаген і Полідамант — славні грецькі атлети, що стали символами непереможності у спортивних змаганнях. Згідно з Павсанієм, надаюдську силу Теаген отримав від Геракла, який, за легендою, явився матері Теагена в образі її мужа. Тому Геракла можна вважати батьком майбутнього спортсмена (Павсаній. *Опис Еллади* VI, 11, 2).

що винайшли техніку для цієї великої та складної справи і запевнюємо першого-ліпшого, що зробимо з нього історика. Ні, ми обіцяємо тільки розумному від природи і такому, що вправляється у гарному вислові, показати декілька добрих шляхів (звичайно, якщо вони видадуться йому добрими). Користуючись цими порадами, він швидко й легко досягне своєї цілі.

36 Ти ж не будеш говорити, що розумний чоловік не має потреби у знанні правил та вивченні того, чого він не знає, — інакше він міг би без всякого вишколу грати на лірі, флейті і з усім давати собі раду. Насправді він не зможе грати на цих інструментах без навчання, але якщо хтось йому покаже, він легко набуде цієї майстерності і добре справиться із завданням.

37 Отож хотілось би, щоб і в нас з'явився такий учень, не обділений здатністю розуміти і висловлювати свої думки, проникливий, здатний, якщо йому буде доручено, займатися державними справами, щоб вмів мислити як воїн і як громадянин і знався на військовій справі; такий, що бував у військових таборах і на власні очі бачив, як вправляються і шикуються воїни, який розумівся б на зброї і військових спорудах, знав,

що таке виступати «флангом» чи «фронтом», як діє піхота чи кіннота, звідки і як слід розгортати наступ і робити обхід — хотілось би загалом, щоб він не відсиджувався вдома, приймаючи на віру те, що йому розповідають інші.

38 Передусім хай судження його будуть вільними, щоб він нікого не боявся і ні на що не розраховував, інакше він уподібниться поганим суддям, які продають судові рішення, керуючись прихильністю чи ненавистю. Хай він не страждає від того, що зобразить Філіппа таким, яким він був — без ока (якийсь лучник Астер з Амфіполя вибив його при Олінті⁴⁹). Хай не боїться, що Александр розсердиться, якщо жорстоке вбивство Кліта⁵⁰ під час бенкету буде описано

⁴⁹ За свідченням античних джерел, Філіпп втратив око не при Олінті, а під час облоги Метони (Марк Юніан Юстин. *Епітома твору Помпея Трога «Історія Філіппа»* VII, 6, 16; Діодор Сицилійський. *Історична бібліотека* XVI, 34, 4).

⁵⁰ Кліт — командував царського ескадрону, близький друг Александра; одного разу на полі бою врятував цареві життя; внаслідок нещасного збігу обставин, коли Александр був у гніві і сп'яніні, Кліт наважився нагадати Александрові, що той піднявся так високо завдяки своєму батькові Філіппу і не варто було б про це забувати. За таке зухвальство Александр простромив Кліта

правдиво. Хоч Клеон⁵¹ має велику силу в народних зборах і тримає у своїй владі ораторську трибуну, хай цей учень не побоїться сказати, що він жорстокий і безумний чоловік, а страх перед цілим містом атенців хай не заставить його промовчати

списом, а потім довго оплакував свого друга. За Плутархом, знайшлися підлабузники, такі як Анаксарх з Абдер, що неправдою старалися пом'якшити біль царя, вселяючи в його душу ще більшу сваволю і нехтування закону. Але були й такі, як Каллістен, племінник Арістотеля, на якого, можливо, натякає Лукіан. Каллістен єдиний не боявся відверто висловлювати те, що в душі обурювало всіх кращих македонян. За чесність, незалежне мислення і відвертість Каллістен також поплатився життям. Одні пишуть, що Александр наказав повісити Каллістена, інші — що він помер у в'язниці від хвороби (Плутарх. *Порівняльні життєписи. Александр* 50–55).

⁵¹ Клеон — за свідченням Тукидіда, один з найвпливовіших політиків періоду Пелопоннеської війни, лідер радикального крила атенської політичної еліти, війовничий опонент Перікла (Тукидід, *Історія* III, 36, б) і, як пише Плутарх, «демагог в найгіршому сенсі цього слова» (Плутарх. *Порівняльні життєписи. Нікій* 8). З «Історії» Тукидіда постає вкрай негативний образ Клеона. Виписуючи портрет «ідеального історика», який мав би бути достатньо мужнім, щоб говорити правду, Лукіан цього разу не згадує імені Тукидіда, даруючи читачеві приємність самому відчитати контекст. Ймовірно, що за цю правду Тукидід пішов у вигнання після невдалої кампанії в Тракії 424 року до н. е.

про сицилійську поразку⁵², захоплення в полон Демостена, смерть Нікія і те, як їх мучила спрага, яку воду вони пили і як більшість із них було перебито, коли вони пили. Він цілком справедливо вважатиме, що жодна мисляча людина не буде мати йому за зле, що він описав нещастя й безумні вчинки саме так, як вони відбувалися. Адже він не винуватець цих подій, а лише оповідач. Отож, навіть якщо атенці зазнають поразки в морській битві, то не він їх топить; якщо вони вдаються до

⁵² Сицилійська поразка атенського флоту біля Сиракуз 413 року до н. е. стала для Атен катастрофою і докорінно змінила не на користь атенців співвідношення сил у грецькому світі. Нікій, Демостен-полководець (не плутати з відомим оратором!), Алківіад — три стратеги, імена яких пов'язані з сицилійською поразкою. У кожного з них своя історія участі в сицилійській експедиції 415–413 років до н. е. і своя історія поразки (див.: Тукидід. *Історія* VI–VII). Тукидід детально описав, як, рятуючись від ворогів, атенці намагалися перейти ріку вброд. Вода в річці змішалася з кров'ю та болотом, але спраглі воїни її пили (VII, 84). Бути учнем Тукидіда, наголошує Лукіан, означає мати мужність за всіх обставин говорити правду: не забуваймо, що мужність Тукидіда проявилась ще й у тому, що після відвертих описів сицилійської поразки і вже маючи гіркий досвід політичного вигнання за Клеона, він і на цей раз не побоявся повернутися до Атен після закінчення війни; страх перед цілим містом атенців його не стримав.

втечі, то не він їх переслідує, хіба що він знехтував молитвою, коли це було потрібно. Безперечно, якби замовчуванням або розповіддю про події з точністю до навпаки Тукидід міг їх виправити, він легко, одним розчерком тростини зруйнував би мури в Епіполах⁵³, пустив би на дно трієру Гермократа і пронизав би списом проклятого Гиліппа, поки той перегороджував дороги валами й ровами; нарешті — сиракузців він відправив би в каменоломні і дав би можливість атенцям облясти Сицилію та Італію, як від початку надіявся вчинити Алквіад⁵⁴. Але, гадаю, те, що сталося, того ні Клото-Прядильниця не відпряде назад, ні Атропос-Невідворотна не змінить⁵⁵.

⁵³ Епіполи — скелясте підвищення над Сиракузами, біля якого атенці потрапили в пастку і зазнали нищівної поразки. За свідченням Тукидіда (*Історія* VI, 72–104), у сицилійському протистоянні, яке тривало два роки, відзначилися місцевий стратег Гермократ і спартанський полководець Гиліпп.

⁵⁴ Див. прим. 52.

⁵⁵ У грецькій мітології три Мойри — Клото, Лахесис і Атропос — богині долі. Клото пряла нитку людського життя, Лахесис вела її крізь міналивості долі, Атропос перетинала нитку, коли наставала година смерті. У грецькому тексті присутня ще й гра слів: Κλωθώ (Прядильниця) ἄν ἔτι ἀνακλώσειεν (не відпряде), οὐδὲ Ἄτροπος (Невідворотна) μετὰτρέψειε (не відверне).

39 Єдине завдання історика — розповідати все так, як воно діялось. А цього він не може зробити, якщо боїться Артаксеркса, будучи його лікарем⁵⁶, або сподівається в нагороду за похвальні слова, якими рясніє його книга, отримати пурпуровий каптан, золотий обладунок чи нісейського коня. Але цього не зробить ні Ксенофонт, справжній історик, ні Тукидід. Навпаки, навіть якщо він особисто й ненавидить когось, спільний інтерес буде його зобов'язувати: істину він поставить вище особистої неприязні, але й друга не пощадить, якщо той помиляється.

40 Це єдина річ, що, як я вже сказав, є характерною особливістю історії. А тому, якщо хтось збирається писати історію — він має приносити жертву тільки одній-єдиній істині, а про все інше забути. Взагалі у нього має бути одне мірило і один пробний камінь: зважати не на сучасних слухачів, а на тих, хто читатиме його

⁵⁶ Натяк на Ктесія Кнідського, давньогрецького історика V–IV ст. до н. е., який сімнадцять років провів у перському полоні, виконуючи обов'язки особистого лікаря Артаксеркса. Ктесій супроводжував царя 401 року до н. е. в поході проти Кіра Молодшого. Згодом він описав ці події в «Перській історії», яка збереглася лише у фрагментах завдяки випискам Фотія і Діодора Сицилійського.

твори опісля. Якщо ж хтось живе тільки теперішнім, його справедливо можна зарахувати до хору лестунів, яких історія вже давно, від самого початку, відкинула, як гімнастика — косметику. Тут доречно, мабуть, згадати слова Александра, який сказав: «Я хотів би, Онисікрите⁵⁷, після смерті ненадовго воскреснути, щоб побачити, як люди тоді будуть читати те, що ти написав. Якщо тепер вони вихваляють твою працю і вітають її, не дивуйся: вони вважають це немовби принадою, на яку кожний із них може піймати мою прихильність». Адже Гомерові, хоч він і написав багато мітичного про Ахілла, дехто схильний вірити. Важливим доказом для підтвердження його істини вони вважають те, що Гомер писав про Ахілла

⁵⁷ Онисікрит — давньогрецький історик, учень філософа-кініка Діогена; супроводжував Александра в індійському поході. Головно завдяки Страбону збереглися фрагменти його історії «Про Александра». За неакуратність і фальсифікацію фактів Онисікрита критикували вже в античності (Страбон. *Географія* XV, II; Арріан. *Анабасис Александра* VI, 2, 6). Більшість сучасних дослідників вважають історію Онисікрита своєрідним енкомієм Александру, в якому фактичний матеріал служить для конструювання наперед задуманого образу (див., зокрема: T. S. Brown. *Onesicritus: A Study in Hellenistic Historiography*. Berkeley: University of California Press 1949).

після його смерті, а тому не знаходять мотиву для того, щоб Гомер брехав.

41 Отож, нехай буде мій історик такий: безстрашний, непідкупний, незалежний, друг свободи слова та істини, який називає, як каже комічний поет, фігу фігою, а ночви — ночвами, не керується ні дружбою, ні ненавистю, не знає милосердя чи страху, не визнає авторитетів, справедливий суддя, доброзичливий до всіх настільки, щоб нікому не дати більше, ніж той заслужив, у своїх працях чужоземець і людина, яка не має батьківщини, не визнає правил, окрім закону власної совісті, не зобов'язаний нікому у служінні, байдужий до чужих оцінок, адже він говорить про події, які справді відбулися.

42 Тукидід колись надав цим якостям гідності закону і визначив за ними чесноти та недоліки історичної праці. Він бачив велике захоплення Геродотом, аж до тої міри, що книги його історії отримали імена Муз⁵⁸. Це тому, говорить Тукидід, що його твори є радше скарбом, який належить вічності, ніж предметом змагання за

⁵⁸ Композиційний поділ «Історії» Геродота на дев'ять книг і титулування їх іменами Муз належить не Геродотові; це внесок александрійських граматиків.

негайну нагороду від сучасників. Геродот не визнавав вимислу, а залишив для наступних поколінь істину про події, які сталися. Йдеться про користь і те завдання, яке ставлять перед історією розумні люди. А полягає воно в тому, каже Тукидід, щоб, як станеться коли-небудь щось подібне, люди могли, беручи до уваги написане раніше, знайти правильний вихід із теперішньої становища.

43 Такими думками має керуватися історик, коли береться за свою справу. Щодо мови і сили вислову — ось яка йому порада: хай не починає з того, що гостритиме зуби, аби опанувати мистецтво пристрасного і дошкульного стилю, переобтяженого складними синтаксичними фігурами, логічними умовиводами та всіма можливими засобами риторики; хай, навпаки, налаштує себе на стриманіший тон. Думки його мають бути чіткими й логічно впорядкованими, мова — зрозумілою (так говорять державні мужі!), щоб нею можна було якнайкраще викласти предмет.

44 Як від думок історика ми очікуємо ширості й правдивості, так само й щодо його мови висловлюємо одне важливе побажання: ясно й переконливо виражати думки, не вдаю-

чись ані до незрозумілих і маловживаних слів, ані до простонародних висловів чи вульгаризмів. Мова історика має бути зрозумілою для більшості і подобатись освіченим людям. Її можуть прикрашати різні фігури, якщо вони не надто мудровані і не загрожують простоті вислову. Завдяки їм мова стає схожою до гарно приготованої страви.

45 Нехай історик мислить поетично, хай думки його будуть дотичними до поезії, адже й сама історія — це високий і не приземлений труд, особливо коли йдеться про опис бойового строю, військові сутички чи морські битви; історик потребує тоді поетичного вітру, який би напнув вітрила і поніс його корабель високо на гребнях хвиль. І все-таки історик, коли говорить, має ногами ходити по землі, хай слово його підноситься і уподібнюється до краси і величі предмета, але йому не потрібно шукати незвичних висловів і запалюватися недоречним ентузіазмом — інакше йому загрожує велика небезпека захопитись і закрутитись у нестямному поетичному вирі. Це мить, коли він має скоритись узді і прислухатись до голосу здорового глузду, розуміючи, що дати волю словам, порвавши вудила, — небезпечна річ. Куди розумніше, щоб думки його мчали верхи на коні, а слова наздоганяли

їх, не відриваючись від землі, тримаючись за сідало, щоб не відстати, залишившись далеко позаду.

46 І в поєднанні слів треба дотримуватися міри й шукати середини: не уникати ритму, не сахатися його — адже мова тоді кострубата, але й не прагнути, як це робить більшість, надто ритмізувати вислів. Останнє викликає осуд, а перше — неприємне для слуху.

47 Щодо самих подій, то в їх викладі не може бути випадковості, а тільки серйозне опрацювання і ретельно продумане дослідження; для історика важливо відбирати те, що він сам досвідчив і спостеріг. Якщо це неможливо, нехай слухає тих, хто розповідає якомога безпристрасніше і від кого можна сподіватися, що під впливом власних уподобань чи злих намірів він не буде ані замовчувати подій, ані додавати щось від себе до того, що сталося. Тут вже історику знадобиться особливе чуття і вміння, щоб відібрати правдиві дані.

48 Після того як історик збере все або більшу частину, нехай він зробить спершу чорновий запис, створить кістяк, ще не наділений красою і видом. Тільки після цього, впоряд-

кувавши відомості, хай подбає про красу викладу, вживаючи відповідні слова, фігури і дбаючи про ритм фрази.

49 Загалом історик має бути схожим на гомерівського Зевса, який бачить з високості землю конелюбних тракійців і землю мізійців. Історикові також важливо бачити, що відбувається у римлян, щоб розповісти нам, що відкрилося його погляду з висоти, а тоді — у персів, або в одних та інших разом, якщо вони воюють між собою. І в самій битві йому треба пасти оком не одну якусь частину і не одного вершника чи піхотинця — якщо тільки це не Брасід⁵⁹, що поривається вперед, і не Демостен, що закликає пристати до берега, щоб завдати удару⁶⁰. Перше завдання історика — стежити за полководцями, і якщо вони звертаються до воїнів, він має чути це

⁵⁹ Брасід — славний спартанський полководець, діяльність якого припадає на першу половину Пелопоннеської війни. Його енергійні дії не раз блискавично змінювали перебіг війни на користь спартанців.

⁶⁰ Йдеться про важливий епізод Пелопоннеської війни, коли по дорозі до Керкири Демостен відчайдушно переконував атенців зробити зупинку на о. Пілос. Наслідком цього вдалого маневру стала поразка спартанців та укладення перемир'я (Тукидід. *Історія* IV, 3–12).

і знати, як вони вишикували військо, чому і задля чого зробили так, а не інакше. Коли ж усі змішаються в битві, він має тримати в полі зору обидві сторони, має зважувати, як на терезах, все, що відбувається, встигати за тими, що переслідують, і не відставати від тих, що рятуються втечею. В усьому історик має дотримуватися міри, щоб не виявитися нудним, неотесаним чи по-юнацькому неврівноваженим. Йому слід, якщо потрібно, вміти з легкістю перервати розповідь — зупинитись і перейти до іншого, тоді — якщо це важливо, знову повернутися. Історик має за всім встигати, наскільки можливо, відтворювати одночасні події, швидким летом думки переміщатися з Вірменії в Мідію, а звідти одним помахом крил досягати Іберії, потім Італії, щоб нічого важливого, врешті, не пропустити.

50 Передусім важливо, щоб мислення історика було схожим на дзеркало, чисте й блискуче, з чітко налаштованим центром — щоб воно могло показувати образи речей такими, якими їх приймає, нічого не викривляючи, не змінюючи фарби і не спотворюючи зображення. З ораторами — інша справа. Однак те, що має бути сказано істориком, — воно є, а тому говорить само за себе. Історикам потрібно тільки впорядкувати і

висловити те, що вже сталося: вони мають застановлятися не над тим, *що* сказати, а як сказати.

Загалом треба розуміти, що той, хто присвятив себе написанню історії, мав би бути подібним до Фідія, Праксителя або Алкамена⁶¹ чи до іншого якогось художника. Адже вони не створювали золота, срібла, слонової кісті чи іншої сировини. Ця сировина вже існувала — її добували й поставляли елейці, атенці чи жителі Аргосу. Художники тільки працювали над зображенням, пиляли слонову кість, обтесували її, склеювали, вигладжували і прикрашали золотом. Мистецтво полягало в тому, щоб зробити із сировини художній виріб.

51 Перед істориком стоїть приблизно таке саме завдання: добре продумати виклад подій і представити їх якомога промовистіше. І якщо в якогось слухача після цього складеться враження, що він бачить те, про що говориться, і за це він похвалить історика, тоді й справді із завданням Фідія наш історик справився блискуче й отримав заслужену похвалу.

52 Коли вже все підготовлено, історик може почати і без передмови, якщо предмет

⁶¹ Фідій, Алкамен, Пракситель — знамениті грецькі скульптори доби високої і пізньої класики.

розгляду не потребує особливого впровадження; але навіть у цьому випадку якесь вступне слово йому все-таки знадобиться, щоб пояснити те, про що він далі збирається говорити.

53 Якщо історик береться за передмову, то має починати з двох речей, а не з трьох, як оратори: випустивши заклик до слухачів — бути поблажливими, хай домагається від них уваги і зацікавлення. Вони будуть уважними, якщо автор покаже, що говоритиме про важливі, потрібні чи близькі їм речі або про те, що може виявитися для них корисним. Подальший виклад він зробить доступним і зрозумілим, наперед вказавши на причини і визначивши найважливіші події.

54 Найкращі історики вдавалися до таких передмов: Геродот писав, щоб не забулися з плином часу великі й дивовижні події, які показують перемоги греків і поразки варварів⁶². Тукидід висловив сподівання, що та війна буде вели-

⁶² Геродот починає свою історію такими словами: «Тут виклад дослідження Турійця Геродота, проведеного для того, щоб зроблене людьми з часом не забулося і щоб великі та дивовижні діяння як греків, так і варварів не залишилися невідомими і, зокрема, щоб з'ясувати, чому вони воювали між собою» (I, 1) (перекл. А. Білецького).

кою і найважливішою з усіх воєн, що коли-небудь відбувалися⁶³, бо ж і страждання в цій війні були великі.

55 Після вступу, стислого або розлогого, відповідно до предмета розгляду, перехід до розповіді має бути плавний і невимушений. Основна частина історії — це довгий виклад, а тому вона має бути прикрашена властивими для оповіді чеснотами, має розгортатися спокійно і рівно, завжди однаково, без різких перепадів — не так, щоб про одне надміру, а про інше абияк. А ще розповідь має бути зрозумілою, чого можна досягти, як я вже говорив, з одного боку, способом вислову, а з іншого боку — належним впорядкуванням матеріалу. Нехай історик опрацює кожну частину оповіді окремо, а потім зробить із цього цілість. Хай викінчує одне, а тоді переходить до наступного, поєднуючи окремі частини як ланки одного ланцюга, щоб досягти цілісності та уникнути перетворення викладу на окремі розповіді — одна

⁶³ Тукидід зазначає у вступі до своєї історії: «Тукидід Атенець написав історію війни між пелопоннесцями і атенцями, як вони воювали одні з одними. Він взявся до праці, як тільки війна розпочалася, сподіваючись, що ця війна буде великою і найважливішою з усіх, що коли-небудь відбувалися» (I, 1) (перекл. У. Головач).

поряд з іншою, але щоб вони завжди не тільки сусідили, а й поєднувались спільним предметом і зв'язками в точках переходу від одного до іншого.

56 Корисно бути стислим, особливо якщо є про що сказати. І досягати цього треба не зменшенням слів чи скороченням фраз, а передусім обмеженням предмета розгляду. Я хочу звернути увагу, що треба тільки побіжно згадувати дрібниці і менш суттєві речі, натомість ґрунтовно зупинятися на важливому. Багато чого можна навіть пропустити. Адже коли ти пригощаєш друзів і в тебе все приготовлено, ти ж не будеш до пирогів, птиці, м'яса дикого кабана, зайця, полядвиці подавати на додачу ще й тараньку чи юшку — тому тільки, що й це приготовлено: цими дешевими стравами ти просто знехтуєш.

57 Треба знати міру в описах гір, укріплень і річок, щоб не склалося враження, ніби ти зовсім недоречно хочеш похизуватися своєю словесною майстерністю і, забуваючи про історію, займаєшся тим, що тобі ближче; злегка торкнувшись відступів, наскільки це корисно для твоєї цілі та сприяє ясності викладу, повертайся до основного завдання, уникаючи всякої такого роду споку-

си. Ти ж бачиш, що й великий Гомер, хоч і поет, робив так само: він тільки згадує Тантала, Іксіона, Тітія та інших⁶⁴. Якби це описував Партеній, або Евфоріон, або Каллімах⁶⁵, як ти гадаєш, скільки слів йому б знадобилося, щоб донести воду до уст Тантала, і в якій словесній круговерті він обертав би Іксіона? Поглянь, як Тукидід дотримується міри, коли вдається до всяких відступів, як коротко описує якийсь пристрій чи спосіб облоги, укріплення при Епіполах чи Сиракузьку гавань і

⁶⁴ Лукіан відсилає до «Одіссеї» (XI, 576–600), однак грішить неточністю: Гомер насправді не згадує про Іксіона, а після Тітія і Тантала описує Сізіфові муки. Усі три названі мітологічні персонажі, і, треба зауважити, Сізіфа тут явно бракує, терплять у Тартарі нестерпні муки: Тантал — муки голоду і спраги, хоч так близько вода і солодкі плоди, Іксіон приречений крутитися, прикований до вогненного колеса, Тітію два шуліки роздирають печінку.

⁶⁵ Партеній, Евфоріон, Каллімах є представниками так званої александрійської поезії, що втішалася популярністю в Римській імперії. За свідченням Светонія, Партеній та Евфоріон були улюбленими поетами імператора Тіберія (Светоній Транквілл. *Життя дванадцятьох цезарів*. Тіберій 70, 2). Хоч в александрійській поезії переважали малі жанри, однак її націленість на «ученість» виливалася в довгі каталоги мітологічних героїв чи сюжетів, а, з іншого боку, поглиблений психологізм і патетика передбачали багатослівність в зображенні внутрішніх переживань героїв.

тут-таки переходить до іншого, хоч ці відступи у нього виправдані й корисні. Щоправда, коли він описує чуму, то виглядає багатослівним⁶⁶, але вдумайся, про що йдеться, і ти побачиш, що й тут він цілком поміркований: сам предмет своєю важливістю немовби стримує його прагнення бігти далі.

58 Якщо потрібно буде, щоб хтось виголосив промову, — важливо передусім, щоб ця промова личила тій особі і мала безпосередній стосунок до предмета викладу. Важливо, щоб слово це було зрозумілим. Однак для цього ти зможеш застосувати знання риторики і проявити красномовство.

59 І похвала, і осуд мають бути стриманими, обережними, не містити наклепів, підкріплюватися доказами, висловленими мимохідь і принагідно, адже історик називає докази не перед судом. Інакше тебе звинуватять, як Теопомпа⁶⁷, який сварливо засуджував чи не кожного і

⁶⁶ Опис чуми у Тукидіда (*Історія II*, 47–54).

⁶⁷ Теопомп — давньогрецький історик і оратор (380–323/300 рр. до н. е.), один із найпопулярніших авторів свого часу. Його творам властивий пристрасний тон, захоплення плітками, що поширювали образливі

зробив з цього своє улюблене заняття, так що він більше осуджує, ніж описує події.

60 Принагідно можна переказати й міт, однак не можна довіряти йому беззастережно. Краще тільки викласти його слухачам — хай кожний розуміє, як хоче. А ти unikнеш небезпеки від отримання докорів, ставши по чіємусь боці.

61 А взагалі пам'ятай — я часто буду нагадувати тобі про це — і не пиши, зважаючи тільки на теперішнє, щоб сучасники тебе хвалили і шанували; пиши свою історію, будучи націленим на прийдешнє, пиши для майбутніх поколінь і від них добивайся нагороди за свій труд, щоб і про тебе говорили: «Це справді був вільний чоловік, наскрізь відвертий, не було в ньому нічого запобігливого чи рабського, і в усьому, що він писав, промовляє істина». Саме це розсудливий чоловік поставить вище всіх злободенних сподівань — вони ж бо такі ефемерні.

подробиці з публічного й приватного життя історичних осіб. Теопомп прославився тим, що спрямовував вістря своєї критики не лише проти ворогів, перепало й своїм героям. За це Теопомп не раз потрапляв у немилість до чинних правителів і багато років провів у вигнанні.

62 Знаєш, що зробив кнідський будівничий? Він побудував на Фаросі маяк⁶⁸ — найвеличнішу і найпрекраснішу споруду, щоб цей маяк світив мореплавцям далеко в морі і щоб завдяки його світлу кораблі не відхилялись в бік Паретонії, кажуть, дуже небезпечного місця, де годі уникнути кораблетрощі, якщо наскочити на підводні рифи. Як споруда була вже готова, будівничий викарбував на кам'яній кладці власне ім'я, а потім, покривши поверхню тиньком, надписав ім'я тодішнього царя⁶⁹, передбачивши, як воно і сталось, що напис незабаром осиплеться разом зі штукатуркою і тоді постане інший: «Сострат Кнідський, син Дексіфана, богам-спасителям за тих, що плавають в морі». Він покладав надію не на теперішню мить, не на коротку мить свого життя, а на те, що є і буде у віках, допоки стоятиме його вежа, а разом з нею триватиме і його мистецтво.

63 Ось так треба й історію писати — правдиво, більше покладаючи надію на майбут-

⁶⁸ Лукіан згадує про одне із семи чудес античного світу — знаменитий Фароський маяк в Александрії, збудований грецьким архітектором Состратом.

⁶⁹ Час спорудження Фароського маяка припадає на роки правління Птолемея II Філадельфа.

не, аніж запобігаючи ласки за подаровану втіху сучасникам. Ось тобі правило й мірило справжньої історії. Якщо ним будуть міряти — добре; значить недаремно це написано. Якщо ні — значить катуляв я по Кранію свою бочку.

Літературне видання

Лукіан

Як писати історію

Переклад з давньогрецької і коментарі

Уляна Головач,

Олександр Маханець, Назар Різун

Наукова редакція

Андрій Ясіновський

Редактор

Рената Кивелюк

Адреса редколегії серії:

Кафедра класичних, візантійських і середньовічних студій

Українського католицького університету

вул. Козельницька 2а, 79026 Львів, кімн. 420

e-mail: clavis@ucu.edu.ua

Підписано до друку 22.10.2014.

Папір книжковий. Формат 70X84¹/₃₂.

Умовн. друк. арк. 2,52. Гарнітура Arno Pro.

Видавництво

Українського католицького університету

вул. І. Свенціцького, 17, 79011 Львів

факс: (032) 2409496; e-mail: ucupress@ucu.edu.ua

www.press.ucu.edu.ua

Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Друк:

Видавництво Львівської політехніки

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4459 від 27.12.2012

вул. Ф. Колесси, 2, 79000 Львів

Printed in Ukraine